

ERDÉLYI ÖRMÉNY GYÖKEREK

f z e t e k

„Emlékek nélkül, népeknek híre csak árnyék...”
(Vörösmarty Mihály)

az Erdélyi Örmény Gyökerek
Kulturális Egyesület
havonta megjelenő kiadványa
XVII. évfolyam 200. szám
2013. október

A Fővárosi Örmény Klub minden hónap harmadik csütörtökén 17 órakor mindenkit szeretettel vár a Pest megyei Kormányhivatal Nyáry Pál termébe,
új bejárat a Budapest V., Városház utca 7. szám felől

Lépcsőima

**Pap: Küldd el Uram világosságodat és igazságodat, azok vezet-
senek el engem és vigyenek el a szent hegyre és a Te hajlékodbá!**

**Diakónus: Belépek Isten oltára elé: az Istenhez, aki az ifjúság
örömeivel tölt el engem.**

Istentől megvilágosító kegyelmét kérjük; igazságát: ahogyan Ő akarja, ahogyan annak kell történnie. A hegy jelképes értelmű: Isten lakhelyét jelöli. Gondoljunk a jeruzsálemi templomhegyre, Sion hegyére. De a kiemelkedő helyek, a hegyek, mint például Tábor és Kármel, helyet kaptak a Bibliában. Bibliai említésű az Ararát is, mert Noé bárkája a vízözön után ott állott meg. S a történelem folyamán az örménység jelképévé vált. S itt tegyük hozzá: a vízözön vége, az Ararát hegye egyben a felemelkedést, az újrakezdést is esziünkbe juttatja.

Dr. Sasvári László

Örmény kódexillusztráció

* Szent Liturgia örmény katolikus szertartás szerint, Bp. 2006.

**Lapunk az interneten: a www.magyarormeny.hu honlapon is olvasható.
Elektronikus levélcímünk (e-mail): magyar.ormeny@t-online.hu**

Béres L. Attila

Csoportkép is készült a Merza családokról

dr. Issekutz Sarolta nyitotta meg a Pest megyei Kormányhivatal Nyáry Pál konferencia termében a Fővárosi Örmény Klub szeptemberi klubdelutánját, amelyet a Budavári Örmény Nemzetiségi Önkormányzat rendezett. A *Kabdebó-, Zakariás* családok bemutatkozása után ezúttal a Merza család megismerésével folytatódott az erdélyi örmény gyökerekkel rendelkező családok sorozata. *Várady Mária*, budavári örmény elnök elmondta, hogy a kerület korábbi műsoraiban már foglalkozott a *Bálint-, a Szentpétery-, a Várady* családokkal is, egy éve pedig *Voith Ági* színművész beszélt felmenőiről, örmény őseiről.

Sok mindent megtudtunk már arról, hogyan éltek régen az örmény családok. Akik megmaradtak és tudták magukról, hogy örmény ősökkel rendelkező magyarok, felhajtó erővel rendelkeztek, nem maradtak középszerűek, megmutatták: voltak, vannak és lesznek.

A családi hagyományok után kutatva *Várady Mária* megtalálta Dr. Száva Tibor könyvében a Mirzáczi Vártig Lukács alias Merza családokról szóló bejegyzéseket, a könyvben hét oldalt töltenek meg. Elmondta, a családok szétszóródtak, de bámulatos, mennyi élet virágzik ezekből az erős örmény családokból. A feljegyzések szerint az első Merza az Anima név görög változatának moldvai formája. Ebből a családból származott Mirzáczi Merza Vártig Lukács 1655-ben, aki bár Erzsébetvárosban lakott, mégis Csíkszépvíznek volt az első örmény bírása. Utóda a gyergyói Merza-Vártig családok. *Várady*

Várady Mária és Nagy Kornélia

Mária a Merza ősök közül kiemelte Merza Antalt, a gyergyószentmiklósi örmény szertartású katolikus lelkészt, címzetes esperest, majd feltette a kérdést: „Honnan is jöttek a nem magyar hangzású nevű családok, akik évszázadok óta együtt gazdagítják a magyar nem-

zetet?”

A választ megtudtuk az est folyamán. A jelenlévők közül, akik kapcsolatban álltak a Merzákkal, vagy a hozzátartozójuk Merza, értékes történeteket, fennmaradt emlékeket meséltek el a családról. Volt, aki a Merza család fotóalbumát is elhozta vetített formában. A végén pedig csoportkép is készült a megjelent „Merzákról”.

A Merza család első megszólalója, *Sasvári Merza Krisztina* képviselő asszony, – többszörös szinkronúszó országos bajnok – a Békés megyében letelepedett Merza családról az Élet és Tudomány 1981. évi 21. számában megjelent cikket

Merza Krisztina és Merza Péter

olvasta fel. A kivetített régi fényképekről a nagybácsi, *Merza Péter* és felesége is mesélt, például a Mária-völgy gyógyhatású fürdőjükről, a töltőállomásról, Marcel dédnagypapáról, majd a későbbi generációk családjáról. Megtudtuk, hogy Krisztina a vízszertetét nagymamájától, a női úszóválogatott 1925-26-27. évi, háromszoros úszóbajnoknőjétől örökölte. Láthattunk bejátszást Krisztina szinkronúszó-válogatott szerepléséről a bécsi- és sevillai Európa-bajnokságon.

Ifj. Merza Péter a gödöllői egyetemen tanult természetvédelmet, a rónaszékről származott nagyapjáról és édesapjáról, Merza Józsefről és családjukról beszélt. *Merza Józsefné Ágosházy Erzsébet* hozzátette, hogy apósáék családjának azért kellett eljönnie Rónaszékről, mert nem akarta aláírni a hűségnyilatkozatot az impériumváltás után.

Szil-Vay Ingrid zongoraművész, költő megjegyezte, hogy dédnagypja és Merza József 1900-ban az Ugocsa megyei Halmi faluban hitelszövetkezetet hozott létre.

A jelenlévő Merza családok egymástól is megkérdezték, hogy Merza József, a MTA Matematikai Kutató Intézet kandidátusa, akinek jegyzeteiből többen is tanultak, kinek a rokona. Kiderült, a klubestről hiányzó rokonságához tartozik.

A Fővárosi Örmény Klub szeptemberi közönsége

Merza Roland négy gyermek édesapja, szintén családjáról beszélt, dédnagypaja ugyancsak Rónaszékről származik, édesapja Merza Antal. Kisebbik lánya remekül készíti a bakarat, a család kedvenc örmény édeségét.

Felelevenítette gyermekkori emlékeit *Antalfy Lászlóné Erzsike* is, aki mindig a csíkszentimrei büdös fürdőn, a csíki Merzák nyaralójában nyaralt. A gyergyószentmiklósi kötődésű *Antalfy Lászlótól* pedig azt is megtudtuk, hogy a vasadi kutyamenhely elszánt állatbarátja is *Merza, Henriett*.

A székelyudvarhelyi *Nagy Kornélia* nyugdíjas testnevelő tanár, szer- és műkorcsolya edző mindkét nagymamája örmény, az egyik Merza, a másik Száva. Szívünkre helyezte, figyelmeztetni kell gyermekeinket, unokáinkat, hogy foglalkozzanak családfakutatással, örménységükkel, kamatoztassák az örmény tehetséget, amit magukkal hoztak. Óriási ováció fogadta, amikor bevallotta, 80 évesen részt vett a senior jégtánc-bajnokságon.

Opra Györgyi, örmény képviselő a budapesti telefonkönyvben tíz Merza családot talált. Négy szám nem volt élő, de telefonon beszélt Merza Mariettával, aki a fiához utazott külföldre. Merza Gábor eljött a klubest-re, de közben elment, ám feltette a Merza találkozókat a facebookra, és volt, aki az ott megjelent felhívásra érkezett. Györgyi telefonon beszélt Merza Bélával is, aki idős kora és kórházból hazajött beteg felesége ápolása miatt nem tudott eljönni.

dr. Issekutz Sarolta hozzászólásában kiemelte, hogy az erdélyi örmények nem fe-

ledkezhetnek meg a Kozlováron született Merza Gyula (1861–1943) magyar néprajzkutatóról, armenológusról, íróról, újságíróról, helytörténészről, turisztikai szakíróról, akinek elvitatlan szerepe volt az örmény katolikus vallás kutatásában is. Az Erdélyi Kárpát Egyesület jegyzője, főpénztárosa volt, valamint az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület egyik alapító tagja. Nagy szerepe volt a szamosújvári örmény múzeum létesítésében is. Síremléke a Házsongárdi temetőben található. (Az Örmény kereszt című verséről a füzetek 2003. májusi számában írtunk – a szerk.) Munkásságát a Szongott Krisztof szamosújvári helytörténész szerkesztette 21 évfolyamát tartalmazó Armenia – Magyarörmény időszak szemlében lehet végig követni. (Az Erdélyi Örmény Kulturális Egyesület két évvel ezelőtt adta ki DVD-n.) Sarolta felolvasott egy idézetet is Merza Gyula munkájából: „Az örménység közmondásos magyar érzülete, tántoríthatatlan hazaszeretete, jogaihoz és ősi szokásaihoz való szívós ragaszkodása, továbbá őseitől örökölt maradt örmény katolikus jellege, mély vallásossága ma már országszerete a rokonszenvenél is többet érő elismerést, sőt egyházi sérelmei sikeres orvoslásának, illetve az örmény püspöki szék mielőbbi betöltésének a reményét vívták ki a magyar közvélemény őszinte támogatása mellett.” Az elnökasszony hozzátette, hogy Verzár Oxendius óta nem volt örmény püspöke az örmény katolikus egyháznak. Hangsúlyozta, fontos a múltat is felkutatni, mert a hagyományokat, az általuk megszerzett tudást a mai generációnak is szükséges megismer-

Összejött a Merza rokonság

ni, hogy tovább tudja adni gyermekeinek a magyarörménység fennmaradása érdekében.

Könyvbemutatók

2013. október 28. 17,30 óra
Pest megyei Kormányhivatal Nyáry Pál terme (Budapest, V. Városház u. 7.)

Benedek Katalin

Élő magyarörmény művészet (Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület, 2013) – kislexikon

Bemutatója:

dr. Terdik Szilveszter muzeológus,
Iparművészeti Múzeum

***

Dávid Csaba *Dzurkühján Ábel útjai*
(Argumentum Kiadó, 2013) – regény

Bemutatója: Kali Kinga író

Közreműködik:

Dr. Szabó András előadóművész

Rendező: Fővárosi Örmény Önkormányzat és a Budapest Főv. II. kerületi Örmény Önkormányzat

Támogató: Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület, Józsefvárosi Örmény Önkormányzat

Rozsos Tamás László

Szoboravatás Soltvadkerten

2013. szeptember 15-én vasárnap 11 órakor ünnepélyes keretek között – a szüreti fesztivál és a városi rangra emelés 20. évfordulója tiszteletére tartott ünnepségsorozat során – leplezték le Soltvadkerten a Kossuth Lajos utcában, az országos híró Szt. Korona Cukrászda előtt az erdélyi magyar-örmény születésű, majd birtokvásárlás révén az 1800-as évek elején odaköltözött vizmai Lukács Antal szobrát, amely dr. Windecker Zoltán, volt városi aljegyző alkotása.

Rozsos Tamás László

A szobor leleplezése után a város polgármestere, Lehoczki Ferenc méltatta Lukács Antal érdemeit, amelyeket helyi birtokosként a település felvirágoztatásáért tett. Még 2012-ben a szobor tervbe vett elkészítésével kapcsolatban a településről megkerestek, mint a Lukács család „egyik igen jó ismerőjét”, hogy rendelkezem-e képpel Lukács Antaltól.

Mivel Lukács Antal gyermektelenül halt meg – s négy testvéréből kettő szintén –, így nem sikerült kideríteni, hogy maradt-e fent róla bármilyen festmény. Két leánytestvérének voltak ugyan gyermekei, akik pereskedtek a birtok miatt az Orczy bárókkal, de ha volt is festmény, ki tudja, hogy hová kallódhatott el.

A város mindenképpen akart Lukács Antalnak szob-

rot emelni, s ezen ragaszkodásuk alapján született meg az a gondolat, hogy mivel hihetetlenül hasonlítanak egymásra a vizmai és az erzsébetvárosi Lukácsok férfitagjai, azok fennmaradt képei alapján lehetne elkészíteni az alkotást, s így nem csak a fantázia szüleménye lenne. Így elküldtem 20 képet, hogy jellemző közös arcvonásaik figyelembevételével mintázzák meg a kívánt személyt.

A levelezést és az egyeztetést Légrády Andor a Városi Művelődési Ház és Könyvtár munkatársa (helytörténész) végezte, akinek nagyon hálás vagyok minden korábbi segítségéért, amivel a Lukács családhoz kapcsolódó 2011–2012-es helyi kutatásaimat is segítette.

Néhány gondolat erejéig ismertetném azt a két legmaradandóbb alkotást, amely napjainkig is fennmaradt. Lukács Ger-

gely (†1805 körül) fiai, Antal és Miklós táblabírók valószínűsíthetően 1816–1818 között emelték a település központjában a téglából rakott, 8x23 méteres, 2 és ¼ láb falvastagságú, egészben alapincézett 14 szobás kúriájukat. Ez a majdnem 200 éves épület jelenleg a Polgármesteri Hivatalnak ad otthont.

A másik jelentős helyi építészeti emlék, amelyet a

A temetőkápolna

család „hagyott” az utókorra, az „öregtemetőben” található, 7,5x11,2 méter alapterületű Szt. Kereszt és páduai Szt. Antal tiszteletére klasszicista stílusban épült, 1847. jan. 20-án Girk György püspök által megáldott családi kriptá feletti temető-kápolna. Ennek altemplomában temették el az 1852-ben elhunyt Lukács Antalt is, akinek születési dátuma erősen vitatható, de valamikor 1764 és 1770 között született. Az épületet utoljára 1987-ben újították fel, új tetőzetet is kapott, de közel 30 év után ismét ráférne egy renoválás. Homlokzatát a Lukács család címere díszíti (az „eredeti” címer a helytörténeti gyűjteményben található). 2011 novemberében Légrády Andor helytörténisszel sikerült lejutni az altemplomba, de a pusztulás képe fogadott minket, mert az I. világháborút követő időszakban feldúlták, így ott csak koporsódeszkák és csontok heverték szerteszéjjel.

A 200 éves kúria jelenleg Polgármesteri Hivatal

A szobor talapzatán az alábbi felirat található.

LUKÁCS ANTAL
1770-1852
VADKERT, CSÁBOR ÉS BŐSZÉR
BÉRLŐ BIRTOKOSA,
A SZENT KERESZT KÁPOLNA
ÉPÍTTETŐJE 1845-1847 KÖZÖTT
A JELENLEGI VÁROSHÁZA
ÉPÜLETÉNEK ÉPÍTTETŐJE
1820-BAN.

Fővárosi Örmény Klub

2013. október 17., csütörtök, 17 óra

A Pest megyei Kormányhivatal Nyáry Pál terme,
új bejárat a Budapest V., Városház utca 7. szám felől

Műsor

Virágok és szerelem

Zakariás Enikő virágkötő művész műsora

Nahapet Kucsak 101 hajren

Középkori örmény szerelmesversek – könyvbemutató
Bemutatója a fordító, Szil-Vay Ingrid zongoraművész
Közreműködik Kuncz László operaénekes-előadóművész,
valamint Puskás Eszter és a Hangist örmény népzenei együttese

Rendezi: Józsefvárosi Örmény Önkormányzat, Fővárosi Örmény Önkormányzat,
Budapest Főváros XI. ker. Újbuda Örmény Önkormányzat

Támogató: Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület

Tanulmánykötet és katalógus állít emléket

Jelentős záró rendezvénnyel és könyvbemutatóval ért véget a Budapesti Történeti Múzeumban a *Távol az Ararától – Örmény kultúra a Kárpát-medencében* címmel megrendezett kiállítás.

Szeptember 16-án délután a Budapesti Történeti Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár közös rendezvényén Dr. Bodó Sándor, a BTM főigazgatójának köszöntő szavai után Őze Sándor történész, tanszékvezető egyetemi docens (Pázmány Péter Katolikus Egyetem), és Terdik Szilveszter művészettörténész (Iparművészeti Múzeum) mutatta be az örmény könyvnyomtatás 500. évfordulója alkalmából rendezett kiállításról készült, igen magas színvonalon megjelentetett katalógust és tanulmánykötetet. A magyar és angol nyelvű köteteket Kovács Bálint és Pál Emese szerkesztette. Az Országos Széchényi Könyvtár és a Budapesti Történeti Múzeum közös kiadásában megje-

Az első sorban középen Pál Emese és Kovács Bálint a kiállítás kurátorai, valamint Bóka László, az OSZK tudományos igazgatója

Balról jobbra: Terdik Szilveszter, Őze Sándor és Dr. Bodó Sándor

A könyvbemutató közönsége

lent több mint 180 oldalas kiadvány példaértékű abban, hogy a kiadók és a szerzők együtt gondolkodásának eredményeként igényes formában és tartalommal elsőként adott áttekintést a magyarországi örmények történetéről, kultúrájáról, és közzétette az áprilisban lezajlott nem-

zetközi tudományos konferencia több tanulmányát is. A tanulmánykötet kiemelkedő része az erdélyi örmény kiállítási tárgyak tudományos értékű katalógusa.

A könyvbemutatót követően a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulattal közös programként a kiállítást záró szakmai vezetést tartott Kovács Bálint történész, armenológus (Lipcse, GWZO) és Pál Emese művészettörténész (Kolozsvár), a kiállítás kurátorai.

(Bé)

Távol az Araráttól Örmény kultúra a Kárpát-medencében

A Budapesti Történeti Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár közös kiállítása
2013. április 5. – 2013. szeptember 15.

A kiállítást rendezte és a katalógust szerkesztette: *Kovács Bálint, Pál Emese*

A kiállítás katalógusát 2013. szeptember 16-án a Budapest Történeti Múzeumban
Óze Sándor és Terdik Szilveszter mutatta be.

Terdik Szilveszter művészettörténész könyvismertetését itt adjuk közre:

Terdik Szilveszter

„Elköteleződtem az örmény kultúra mellett...”

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Noha nem vagyok a hazai örmény történelem és művészet kutatója, mégis örömmel tettem eleget ennek a fölkerésnek, amit ezúton is köszönök.

Magyarországon úgy tűnik, hálás dolog örmény témákkal foglalkozni. Előbb vagy utóbb, kis túlzással élve, mindenkiről kiderül, hogy valamilyen örmény kötődése is van. A kiállítást megelőző konferencián hallottuk, hogy a

magukat örménynek, vagy örménynek is vallók száma a legutóbbi népszámláláson növekedett. Néhány éve tudatosult családomban, hogy apai ágon mi is a Magyarországra került örmények kései leszármazottai vagyunk. Örültem, amikor ez kiderült, így azt is megértettem, miért is vonz már oly régóta az örmény templomok építésze, amelyet Tompos Erzsébet klasszikus építészettörténetéből ismerhettem meg. A fekete-fehér képek alapján jól ismert emlékek némelyikét egyszer aztán élőben, Örményországban is volt módom megsejtelni. Ekkor végleg elköteleződtem az örmény kultúra mellett, ha nem is tudományosan, de érzelmileg biztosan. Beigazolódott a mondás: Vér vízzé nem vá-

Dr. Terdik Szilveszter

lik, – még a sokszori hígítás ellenére sem.

Jelen kiállítás az erdélyi és a magyarországi örmények történetét, kulturális-művészeti örökségét, illetve társadalomtörténetét mutatja be, a kényeszerű együttélésre adott reakciókat, annak eredményeit fessegeti. A katalógus első részében tanulmányokat, a második részében pedig a kiállított tárgyak pontos ismertetését találjuk.

A tanulmányok többsége történeti, illetve művelődés- és társadalomtörténeti tematikát dolgoz föl, a művészettörténetet szorosabb értelemben csak két dolgozat képviseli. Végigolvastam a szövegeket, a kiállítást többször megnéztem, benyomásaimat, esetleges kérdéseimet most összegzem.

Az erdélyi örmények társadalomtörténete, korai története táruul föl Pál Judit tanulmányában. A szerző, aki a Kolozsvári Magyar Intézet igazgatója, már régóta foglalkozik az erdélyi örményekkel is. Tanulmányában kitűnően foglalja össze a kérdéshez kapcsolódó problémákat, stílusa a nem szakmai közönség számára is közérthető, olvasmányos, érződik, hogy a szerző mindent

tud erről a kérdésről, ezért a kötet terjedelmi korlátaihoz igazodva megfelelő arányban, egyenletes minőségben adagolja mondanóját.

Nagy Kornél az erdélyi örmény egyház első meghatározó személyiségéről, Oxendio Virzirescóról írt tanulmányt. A szerző Schütz Ödön utolsó nagy tanítványa, nemcsak nevének, hanem tudományos munkásságának köszönhetően is, a hazai armenológia ki-

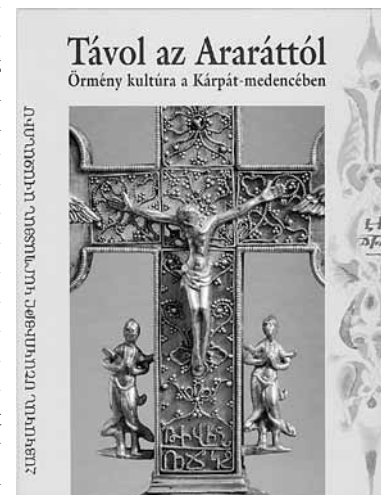
emelkedő, fiatal képviselője. Doktori dolgozatában már földolgozta az erdélyi örmény egyházi unió történetét, levéltári kutatásainak köszönhetően számos történeti legendát, régi beidegződést tudott új megvilágításba helyezni, ahogyan ez a kötetben olvasható tanulmányából is látszik. Persze a mítoszok lerombolása nem mindig kellemes. Kornél tanulmányát olvasva kitűnik, hogy a szóban forgó egyházi személy nem volt könyvnyű eset, aki persze nagyon következetesen ragaszkodott elveihez, elképzelései megvalósításához az erőszaktól sem riadt vissza, ami abban a korban teljesen normálisnak is számított. Megdöbbenett, hogy mennyire hasonló vonások jellemezték a néhány év múlva az 1720-as években ki-nevezett első fogarasi román görögkatolikus püspököt, Pataky Jánost és utódait is. Pataky, Virzirescóhoz hasonlóan, román léte ellenére latin rítusú volt, a kolozsvári jezsuitáknál nevelkedett, csak később vette fel a bizánci rítust. Persze így sebezhetővé is vált, hiszen a liturgiában elkövetett hibáit hívei rögtön észrevették, és ha teheték, arra hi-

vatkozva, hogy püspökük megváltoztatja az ősi szertartásokat, visszatértek az ortodoxiába. Érdekes, hogy míg az erdélyi örmények az uniónak köszönhetően szinte maximálisan latinizálódtak a század végére, addig a román görögkatolikusok maximálisan igyekeztek a rítus tisztaságát megőrizni, ami egészen a 19. század végéig alapvetően sikerült is nekik. A két unitus közösség eltérő reakciójának oka különböző társadalmi, és egy-

házipolitikai helyzetekkel magyarázható: míg a románok viszonylag hamar megkapták az önálló egyházmegyét, addig az örményeknek sajnos ez nem sikerült.

A következő tanulmányok az örmény írásbeliséggel foglalkoznak. Armenuhi Drost-Abgarjan az örmény írás történetének kezdeteit villantja föl, míg Meliné Pehlivanian az örmény könyvnyomtatás korai fejlődését mutatja be. Bámulatos az az erőfeszítés, hogy egy alapvetően már

diaszpóra létre kényszerült nép hogyan fedezze föl a kor technikai vívmányaiban rejlő lehetőséget, és hogyan alapozza meg ezzel azt az irodalmi keretet, amely a nyelv és kultúra továbbélésének záloga lesz a következő évszázadokban. Perger Péter külön tanulmányban foglalja össze az erdélyi Misztótfalusi Kiss Miklós szerepét az örmény tipográfia megteremtésében. A kiállítás egyik terme az örmény könyvnyomtatás korai darabjait, illetve az erdélyi örmény írásbeliség kiemelkedően szép emlékeit mutatja be. Itt azért megjelennek még az örmény miniatúrák is, igaz nem túl nagy számban, de leg-

alább nyújtanak némi ízelítőt arról a hihetetlenül pompás és finom miniatúrafestészetről, amely a 11. századtól kezdve úgy teremtett sajátos formavilágot, hogy a bizánci, a perzsa és más keleti népek művészetének legjavát is magába olvasztotta.

Ehhez az egységhez tartozik még Kovács Bálint tanulmánya is, amelyben az erdélyi örmény könyvkultúra sajátosságait mutatja be. A szerző a lipcei Közép-Kelet-Európa Intézet munkatársa, évek óta foglalkozik az erdélyi örménységgel. Közreműködésével készült két alapvető jelentőségű kötet, amelyek nélkül az erdélyi örmény művelődéstörténet is nehezen írható meg: az erzsébetvárosi könyvtár, és a szamosújvári gyűjtőlevéltár repertórium. A korábbi örmény tematikájú konferenciák társszervezője, s nem utolsósorban a jelen kiállítás egyik kurátora is.

A következő két tanulmány tekinthető szorosabb értelemben is művészettörténettel foglalkozónak. Tamáska Máté Szamosújvár építészeti fejlődését vizsgálja föl. Valóban lenyűgöző erdélyi viszonylatban ez a tervezett városszerkezet, amely még ma is sokat őriz egykori visszfényéből. A házak közül sok olyan áll még ma is, amely külön figyelmet érdemel. Itt jegyzem meg, hogy az erdélyi örmény szakrális építészeti kutatásába a budapesti Műszaki Egyetem hallgatói is bekapcsolódtak néhány éve Veóres András vezetésével. Megtörtént a templomok fölmérése, ezek alapján az egyik résztvevő, Nagy Gergely Domonkos az erzsébetvárosi nagy templomról külön tanulmányt is írt a B. Nagy Margit-émlékkötetben.

Pál Emese, a kolozsvári egyetemen mostanában védi a témából írt doktori dolgozatát. Munkájával az erdélyi örmények művészetének kutatása új fázisába lépett, méltó módon folytatja a nagy elődök művét, eredményeire a kutatásokat komolyan megkezdő B. Nagy Margit is büszke lehetne. Tanul-

mányának első felében ő is fölteszi azt a kérdést, ami sokakban megfogalmazódik, akik az erdélyi örmény templomokban járnak: mitől is örmény ez, hiszen szinte semmiben nem különböznek egy átlagos római katolikus templomtól? Csak a feliratok, egy-két örmény ikonográfiájú kép tanúskodik a gyökerekről. Egyrészt valóban az egyházi unióknak köszönhető ez a nagyfokú latinizáció, másrészt látni kell, hogy a többségi társadalom normái erősen meghatározzák az adott kisebbség ideáit, elvárásait. Nekik is az kezdetszeni, ami a többségnek. Az lesz az irányadó, amit a környezet annak tart. Néhány éve jártam a moldvai Suceava egyik örmény templomában, a Zamca-erődben. Erdélyhez képest ott hűen őrizték meg a hagyományos örmény liturgikus teret, bár az épület kívülről nem különbözik a korabeli ortodox templomoktól. Interneten rákerestem a többi moldvai örmény templomra is, és megdöbbenve láttam, hogy a 19. században divatba jött egy sajátos ikonosztázion is ezekben a templomokban. Független helyett egy olyan képfalat építettek a diadalívbe, amelynek nem három ajtaja van, mint a bizánciaknál, hanem csak egy nyílás közepén, hogy az oltárt is látni lehessen. Hát, ez is egy helyi fejlődés, a többségi kultúrához való igazodás jele.

Pál Emese tanulmánya első felében a szamosújvári nagy templom eddig alig, vagy egyáltalán nem kutatott aspektusaival foglalkozik. Nagyon izgalmas új adatokat közöl az egykori főoltár építés- és bontástörténetéről. Ez az oltár Erdélyben az egyik utolsó példája volt annak a baldachinos oltártípusnak, amely a 18. század közepén a gyulafehérvári székesegyház mintájára az egész tartományban elterjedt. Külön szórakoztató az a levlérszlet, amelyben a közönség finoman kifejezi egyik hittestvérenek, miért is neki kellene állnia az oltár készítésének összes költségét.

Fontos új adatokat gyűjtött össze a templom Rózsafüzéres Mária-képével kapcsolatban is. A kegyképfunckióra emlékeztet a kiállításon szereplő néhány fogadalmi kép, amelyek apró, de nagyon fontos kultúrtörténeti pillanatfelvételeit nyújtják a barokk város hétköznapjainak is.

Az erdélyi örmények Mária-tisztelete még sok izgalmas adatot tartogat a kutatás számára. Bizonyos kegyhelyek, kegyképek kultuszát ők közvetítették Erdélybe. Kovács Zsolt a dési ferences templom Mária-képeit vizsgálva jegyezte meg, hogy a csestochowai kép kultusza valószínűleg az ő galíciai kapcsolatainak köszönhető Erdélyben. De a mariazelli kegyszobor másolatait is gyakran ők hozták be, a szamosújvári templomokban is volt, sőt a kiállításon is szerepel egy másolat.

Pál Emese, tanulmánya második felében az erdélyi templomok szinte egyetlen tisztán örmény tematikájú csoportjának, a Világosító Szent Gergelyt ábrázoló, nem csak örmény templomokban található képeknek ikonográfiáját és előképeit mutatja be nagyon meggyőzően.

A kiállítás harmadik termében tárul föl az egyházi emlékek jelentős csoportja. Nekem az a kis fogadalmi kép a kedvencem, amelyen Szongott Meszrop térdel patrónusa, az örmény ábécét megalkotó Meszrop Mastoc előtt. Van valami elragadó bája ennek a kis kompozíciónak, amelyen a magyaros ruhában térdelő ifjú kilétét még az örmény írás magyarázza, tehát együtt van az ősi, és az új, fölvetett kultúra. Talán valamelyik helyi örmény festő munkája lehet ez a kép, Kovács Zsolt a dési ferencesek adatai között talált is utalást pl. Zachariás örmény festőre. A térdelő fiú mögött fölűnik egy feliratokkal nem ismertett szakállas alak, kezében olvasóval. A Hétszűnyű Koponyáni Monyókat idéző figura nyilván nem az örmény-ma-

gyar folklór hasonulásának jele, hanem valamelyik pusztai aszkéta ábrázolása. Szerintem Szent Onufrius remete lehet, akinek tésztét 60 évnyi pusztai élet után már csak hosszúra nőtt szakállja és haja védte a sivatagi időjárástól. Tiszteletének több jelét láttam Lembergben is, míg Magyarországon és Erdélyben kevésbé volt ismert, talán ez a kép is az örmények galíciai kapcsolatainak halvány lenyomata.

Az utolsó két tanulmány társadalomtörténeti. Ifj. Bertényi Iván szemléletesen mutatja be, hogy a dualizmusban az örmények számarányukhoz képest milyen magasan voltak reprezentálva a politikai életben. Meggyőzően ismerteti és tárja föl az asszimilációs modellek működését, végeredményét. Kránitz Péter Pál pedig egy kevésbé ismert aspektust, a két háború közötti újabb diaszpóra történetét dolgozza föl, amely hiánypótló. A kiállítás utolsó termei kapcsolódnak ehhez a tematikához, ahol kitűnő portrék, kariatúrák, két nagyon szép szőnyeg és az örmény sajtótermékek villantják föl a hazai örmények társadalmi helyzetét, történelmi szerepét.

A kiállítás több hazai és erdélyi gyűjtemény együttműködésével jött létre, ami a kurátorok kitaratását dicséri, hiszen a bürokratikus korlátok leküzdése – Európai Unió ide vagy oda –, ma sem egyszerű. Nagyon fontos, hogy a hazai gyűjtemények fölterképezése is megtörtént, pl. az Iparművészeti Múzeum textiljei közül több most kerül először örmény kontextusban reflektorfénybe. Az 1950-es években ez a múzeum restaurálva adta vissza Romániának az összes, a háborúban ide menekített, a szamosújvári Örmény Múzeumból származó textilt. Ebből az anyagból mégis alig jött át valami, vagy talán semmi, hiszen régi-új hazájukban már nem mindig kerültek megfelelő körülmények közé.

Szép ez a katalógus, tetszetős kézbe venni. Mérete, formája ember- és olvasóbarát. A szépen szerkesztett kötet Lengyel János munkáját dicséri.

Ez a kiállítás és katalógus nem csupán történeti, nem csupán művészettörténeti, nem csupán művelődéstörténeti. Mind egyik szempont mindegyik egységben jelen van. A rendezők egymásba szőtték, jól összecsomózták a különböző erősségű szála-

kat, a különböző színű fonalakat. Az összkép olyan tarka lett, mint egy örmény szőnyeg. Geometrikusan rendezett ornamensek, önmagukban is szép formák, amelyek bizonyos távolságból nézve harmonikus egésszé állnak össze.

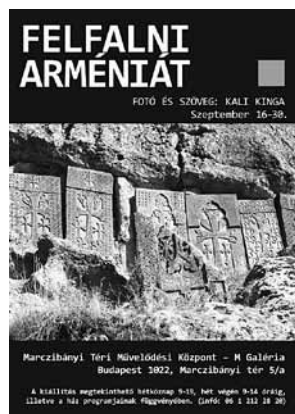
Köszönet érte.

(Elhangzott 2013. szeptember 16-án a Budapesti Történeti Múzeumban)

Értékörzés és értékteremtés

Egy szép táj, a csillogó víztükör vibráló felszínén feltűnő napfény, az alkony, mindig is megkapó látvány egy fényképen. Az üde színek egy ismerős tájon, irodalmi tartalom, mondanivaló nélkül is magával ragadnak. **Kali Kinga** író, antropológus, diaszpóra-kutató, az erdélyi örmények szellemi kulturális örökségének egyik jeles kutatója a szép fényképek mellett irodalmi élménnyel is meglepte a közönséget a Budapest II. Marczibányi Téri Művelődési Központ M Galérián szeptember 16-án megnyitott **Felfalni Arméniát** – fotó- és szövegkiállítás Örményországról című kiállításán.

Kali Kinga felvételein örmény tájakat, épületeket és embereket láthattunk, amelyek megőrizték három örményországi utazása emlékeit. Csodálatos fotókat, és hozzá magvas gondolatokat, amellyel új értéket teremtett. Isten útjai kifürkészhetetlenek a művészet területén is. Sohasem tudhatjuk, mi a célja valakivel. Lehet, hogy a megszokottól eltérő módon, új utakon kívánja felhívni a figyelmünket a bizonyos mondanivalók közlésére legalkalmasabb eszközökkel. **Kali Kinga** fotói felhívják a figyelmet. Emléket állít, és miközben fotóz, hiszem, hogy közelebb kerül Istenhez is.

társulat elnöknasszonya, majd így folytatja: „Az egyesület az erdélyi örmény kulturális értékek megmentésének, megőrzésének, bemutatásának fóruma, értékeket teremt. Az EÖGYKE a kiállításain túl köny-

veket és az Erdélyi Örmény Gyökerek füzeteket is kiadja. Szeptember 16-án két kiállítás is erre a napra esett. Az egyik az Országos Széchényi Könyvtár és a Budapesti Történeti Múzeum által közösen rendezett Távol az Araráttól – Az örmény kultúra a Kárpát-medencében c. nemzetközi kiállítás, amelynek ünnepélyes zárása volt, benne a kiállítás katalógusának bemutatásával (cikkünk a 7–12. oldalon – a szerk.). A katalóguskö-

dr. Issekutz Sarolta

nyitott kiállítás anyagának bemutatásán kívül számtalan tanulmányt is tartalmaz, amelyek az áprilisban lezajlott tudományos konferencián hangzottak el. A kiállítást és katalógust támogatta az EÖGYKE és a képviselőiből alakult Fővárosi Örmény Önkormányzat, a II. kerületi-, a Józsefvárosi-, a Ferencvárosi és a Bp. Főv. XII. kerületi Örmény Önkormányzat is. A kiállítás az

Kali Kinga és Forgách András

értékörzést mutatta be a látogatók számára.

A másik – **Kali Kinga** kiállítása térben és időben is távol van az előzőtől, de mégis szorosán összetartoznak. Az értékörzésen kívül már új értéket is teremt, amikor az örmény képi világot együtt mutatja be az örmény művész lelkéből kiszakadó gondolatokkal.”

A kiállítást **Forgách András** író nyitotta meg (a megnyitó a 14–16. oldalon), amelyhez hanglejtésű örmény egyházi és népzenei műsor is társult **Puskás Eszter** és **Hangist** együttese jóvoltából. **Kali Kinga** megköszönte, hogy létrejöhett a kiállítás, a látogatóktól pedig az képek mellett szövegeket is.

Végezetül hamisítatlan örmény ízekkel

Sergio várt bennünket terített asztalánál. (Béres)

Puskás Eszter és Hangist együttese

Telt ház, **Kali Kinga** kiállításán

Forgách András

A felhő a fontos, vagy a hegy?

Az alapvető kérdés, amit az ember föltehet magának Kali Kinga Örményországban készült képeit nézegetve, nagyon kézenfekvő. Azt kell megtudnia, hogy mi a különbség egy puszta *szép* kép és egy *szenvedélyes* kép között. Csak ennyit. Ja, hogy ami

Forgách András

szenvedélyes az bizonyára szép is? Az nem olyan biztos. És hogy a szép mindig *szenvedélyes*? Még az sem.

Kali Kinga képei majdnem mind *szenvedélyes* képek, tehát nem egyszerűen képek, hanem *vallomások*. Ahhoz, hogy egy kép szép legyen, néha elég, ha szépek rajta a fények, az arányok. Itt majdnem minden képen szépek a fények. És izgalmasak az arányok. Ahhoz, hogy egy kép szép legyen, elég, ha jól komponált. Itt majdnem minden kép jól komponált – vagy *majdnem* jól komponált. Erről a *majdnemről* szeretnék beszélni.

A Facebookon, ahol Kali Kinga először tett közzé örményországi fölvételeket, több képen ő maga is látszik, ezeket a képeket értelemszerűen nem ő készítette, hanem valamelyik útítársa. Az egyik ilyen útítársat, aki azt kapta le, ahogyan Kinga éppen lefotóz egy khácskárt vagy mit, Kinga tréfásan *Baron Photographiannak* keresztelte el. Hogy mi az a khácskár? Tessék közelebb menni a khácskárokat ábrázoló képekhez. Ha az em-

Kali Kinga

ber sokáig néz egy khácskárt, könnyen egy Szergej Paradzsanov-film közepén találja magát. A Facebookon sok képet láttam, ami a Paradzsanov-múzeumban készült, Krisztus zsebkendője, fantasztikus kalapok (egyik a Kinga fején is látható), szóval Kinga nem csak a kolostorokat nézte meg, és nem csak a piacon járt, hanem még magát a megfoghatatlanul *szenvedélyes* és szüntelenül tevékeny Paradzsanovot is bekebelezte.

De vissza a fönt említett képhez, ami a gugoló Kingát ábrázolja, fotózás közben, a Jereván külvárosában található *Az ég angyalai* (Szvarnoc? Szvartnoc?) nevű katedrális előtt. A kép címe: *A valóság manipulálása*. Manipulálja-e ezeken a képeken a valóságot Kinga? Nem, dehogyan, de valamit mégis csinál a valóságból: nem egyszerűen az érzéki élményt, hanem *a leendő emléket* akarja rögzíteni. Nem azt a valóságot, ami épp ott van a szeme előtt, hanem azt a valóságot, amivé az a kép, *amelyikben ott áll ő maga is*, az emlékezetében majd válik. Mert számára Örményország, és ez abból a *szenvedélyes*, önmagát kereső, zenei fugaként áradó szövegből, amelyet a képek kíséretében írt, kiderül: egyszerre a nagyon távoli múlt és az elképzelt jövő. Stendhal szerint a szépség: *A boldogság igérete*.

Mi hát az a kicsi dolog, az a kicsi különbség, az a kicsi elmozdulás, amittől egy kép nem mindenestül szép, vagy inkább nem csupán szép, hanem *szenvedélyes* is?

A Khor Virap kolostor egyik szerzetese, nekünk háttal, a kolostor kőfala felé fordulva áll, a ház lepkeszárnyyszerű fadíszítményei árnyéket vetnek a nyers kőfalra, s a fekete ruhás szerzetes, aki épp belépni készül egy hóféhér ajtón, a nap ferde sugarainak kitéve szintén árnyéket vet erre a kőfalra. Az egész kép csupa vibrálás, csupa feszültség, csupa bizonytalanság, a szélei csipkések, mint azok a papírcsipkék, amelyeket gyerekkorunkban vágunk összehajtott papírdarabokból, hirtelen megértve a szimmetria csodálatos működését. Ez a fotó, ha akarom, ügyetlen. A szerzetes profilja akár egy festmény a falon, egy ikon, mozdulata bizonytalan. *Közben* vagyunk valami *közben*, két lehetséges pillanat között.

Kinga lefotózott egy falusi házban látható kiállítási objektumot, a kötőtűvel kötött örmény valóságot: az Ararátot ábrázoló kötött kép alatt egy zenekar, egy pap, dülöngélő figurák, öregasszony, mind-mind a maga ügyetlenségében szívszorítóan kifejező, pillanatnyi, testmeleg, az ember a szagot is érzi, ami abban a parasztházban rögtönzött múzeumban megcsapja az orrát. Otthon van ott.

És itt van a hóféhér hajú néni, aki egy pil-

Khor Virap egyik szerzetese

lanatra megáll, kezében alumíniumtálcán kávé dzsezza (ez a hivatalos neve az edénynek kutatásaim szerint, egyébként törökül, nem tudom, örményül hogy van), arcán finom mosoly: jön, pedig áll, és szinte kilép a képből, pedig mozdulatlan. S mindezt teszi mérhetetlen egyszerűséggel.

A kép kilép önmagából. Mert mágnesként vonzza egy tekintet.

Szép: a magyar szó eredetileg annyit jelentett, ügyes. Kali Kinga nem akar ügyes képeket készíteni. A *szenvedély* feszíti őt. Mellékesen a szó azt is jelentette, nagy – innen jön a szép-apa. Kali Kinga nagy képeket akar készíteni, nagy érzéssel telített képeket, egy egész univerzumnyi világ érződik képein a *szenvedélytől*.

Az angol beautiful jót, udvariast, vonzót jelentett eredetileg. Kali Kinga nem akar mindenáron udvarias, jó és vonzó képeket készíteni. A *szenvedély* feszíti őt. Ugyanakkor rögzít: ez ilyen, ez ilyen, ez ilyen. A *szenvedélyben* ott lappang a *szenvedés* is. Az apa, akinek halálakor nem lehetett ott, s akinek szívét talán ki kellett volna metszenie, gondolja, mint tette egy híres örmény költő fia, mereng a templomban kiterített holttestet nézve. Lüktet, pulzál benne a *szenvedély*.

A német schön ragyogó, tiszta, barátságos volt eredetileg. Persze ragyognak Kali Kinga képei, gyakorta ragyognak, mint este a nedves

A falusi ház kiállítása

kő a jereváni Köztársaság téren. És barátságosak is olykor. De nem ez a lényeg. A barátság, amit Kinga egy fénysugár iránt érez, mely végigsöpör az alkonyati tetőkön és házfalakon a völgyben, az sokkal több, mint barátság. A felhő a fontos, vagy a hegy? Ha azt mondom: mindkettő, megkerültem a kérdést. Ha válaszok közülük: megkerültem a kérdést. Így van ez már minden nagy szenvedélyben.

A hófehér hajú néni

A kiállítás címe arra utal, hogy az író – mert persze Kali Kinga elsősorban író –, na jó, a fényképész-író meglegelősen szenvedélyesen viszonyul tár-

kintet egy képről se néz vissza rád. (Elhangzott a *Felfalni Arméniát* című kiállítás megnyitóján)

gyához: nem egyszerűen látni és érezni akarja, hanem fel akarja habzsolni, magáévá akarja tenni, be akarja kebelelni ezt a világot, mint ahogyan szerelmes ölelésben teszi a szerencsés lélek.

Egy egzotikus országban a turistaipar következtében évente sokszázmillió, sőt, milliárd kép készül a hegyekről, a barlangkolostorokról, az alkonyatokról, a felhőkről, az árusokról, a szerzetesekről. Azonban ilyen megsebzett, sóvár te-

Balázs Katalin

Ünnep örmény módra

Örmény Művészeti Fesztivált tartottak harmadszorra szeptember 6-8. között Gyergyószentmiklóson, de nem is lennének örmények az örmények, ha az esemény alkalmával a tárlatok és koncertek mellett ne kapott volna helyet a gasztronómia, a gazdasági lehetőségek megbeszélése és jövőtervezés a fiatalokért.

Számos egyházi és világi méltóság, Erdély különböző településeiről érkező örmény gyökerű és más érdeklődő érkezett Gyergyószentmiklóstra, az együttlét és jövőtervezés mellett alkalmat találva a szórakozásra, ugyanakkor pedig azzal a céllal is, hogy megerősítsék a helyi közösséget: a város történelméhez és fejlődéséhez sokban hozzájáruló örménység érték, amiből a jövőben is lehet sáfárkodni.

Hamlet Gasparian Örményország romániai nagykövete végig jelen volt a fesztivál eseményein, mint elhangzott, 350 éve ő az első örmény nagykö-

vet, aki Gyergyószentmiklóstra látogat. Amint a diplomata elmondta, ha késői

Balról jobbra: Sógor Csaba, Ostváth Pál, Hamlet Gasparian, Zsigmond Barna Pál és Kulcsár László fesztiválszervező

Simó Júlia és Kalamár György, a kiállítás rendezői

is, de egy kezdet az ittléte. Szorgalmazta, hogy testvérvárosi kapcsolat jöjjön létre egy örményországi település a Szentmiklós között. Ugyanakkor a kereskedelmi kamarán keresztül segítené a vállalkozókat, hogy örmény partnerre leljenek, és ígéretet tett arra is, hogy az identitásmegőrzés érdekében közbenjár, hogy tanár érkezhessen a legnagyobb örmény közösséggel bíró Erdélyi városba, aki örmény nyelvre tanítja a fiatalságot.

Szintén a gazdasági élet fellendítését szolgálta az üzletember-találkozó, melynek vendége volt Hamlet Gasparian nagykövet mellett Sógor Csaba EP-képviselő, Ostváth Pál Gambia nagykövete és Zsigmond Barna Pál magyar főkonzul is.

Szombaton tartották az örmény nyelvű vendégek és helybéliek egyaránt bejelentkeztek, nagy örömmel fogadva a bált megelőző könyvbemutatót, melyen Garda Dezső két kötetét ismertette, szólva a törvénykező örmény

A Vörösköpynegek jelenléte a gyergyói örménység ünnepeinek részé

közösségről, hiányt pótolva a gyergyói örmény származásúak kutatásával.

Az Örmény közösségi házban ötvös-mester remekműveit, régi kódexeket csodálhattak a fesztiválozók, a legnagyobb elismerést Simó Júlia kiállítása aratta, ő az örményországi viseletet idézte meg alkotásaiban. Sikeres volt a fiatalabb korosztálynak, illetve családoknak kiírt origamipályázat, és üzenettel bírt a vasárnap délelőtti, ifjúsággal való találkozás is. Mint kiderült, az örmény gyökerű fiataloknak alapvető elvárása, hogy rendezvényeiket maguk szervezhessék úgy, hogy azokon szívesen részt vegyenek az együtt élő nemzetek ifjai is.

Az örmény katolikus templom búcsúünnepén, Szűz Mária születésnapján együtt imádkoztak az örmény közösséggel a környékről érkező keresztalják, az örmény katolikus rítus szerint tartott

Jakubinyi György

Dr. Puskás Attila elnök, EMÖSZ

Balintné Kovács Júlia (jobbra), háttérben a kiállítás tárgyai

Hamlet Gasparian és Kabdebó János

misét Szakács Endre általános helynök, Laczkó-Dávid Anaklét a hitről, mint a kegyelem feltételéről szolt prédikációjában, és szintén a hit megvallására, imádkozásra kérte az egybegyűlteket Jakubinyi György érsek, örmény kormányzó: „Imádkozatok, mert veszélyben a világbéke. Ha kitör a harmadik világháború, lehet, utána már nem lesz világ”.

A fesztivál fesztiválja a hurut dicséretét foglalta magába: négy csapat között ángádszabur levest, a gyergyószentmiklósi Mezei Anikó családjával pedig „hathetős” tejből sok petrezselyemmel főzte a hurutot, az ör-

A Szentpéteri Stúdió növendékeinek alkotásai

A Gyergyószentmiklósi Örmény Kulturális Napok ideje alatt látható volt az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület Örmény miniatúrák a XIII. – XIV. századból c. kiállítása is

mény ételizesítőt, amit még Aniból, az anyahazából hoztak az Erdélybe érkezők, s mint kiderült, ezt az ízet már csak itt őrzik, Örményországban nem lehet ilyen örmény füllevest kóstolni.

(székelyhon.ro, 2013. 09.08.)

A III. Örmény Művészeti Fesztivál szervezője volt a Gyergyószentmiklósi Örmény Katolikus Egyesület, az Erdélyi Magyarörmények Szövetsége, a Gyergyószentmiklósi Örmény Katolikus Plébánia. Támogatói: Hargita Megyei Kulturális Központ, Gyergyószentmiklós önkormányzata, Magyarország Csíkszeredai Főkonzulátusa, Communitas Alapítvány.

Barabás Hajnal

Ünnepi örmény családi találkozó Szépvízen

A szépvízi örmény katolikus templom építésének 250. évfordulóját, a templomról szóló könyv kiadását, valamint az örmény emlékház felavatását ünnepelték szombaton. Immáron tizenhetedik éve, hogy összegyűlnek az örmény származásúak Szépvízen.

Közel kétszázan jelentek meg az örmény családi találkozón, mely az örmény katolikus templomban tartott szentmisével vette kezdetét. A szertartást Szilágyi Lőrinc gyergyószentmiklósi, valamint Gábor Zoltán szépvízi plébánosok celebrálta. A mise után bemutatták az 1763-ban épült műemléktemplomról készült kiadványt.

Gábor Zoltán plébános bevezetőként elmondta: „Tévesen Szent Anna-kápolnaként ismerik az emberek a régi örmény kápolnát. Valójában a felirata alapján Szent Család kápolnának hívták eredetileg, hiszen 1820-ban Száva Antal a Szent Család tiszteletére építette.” A *szépvízi örmény katolikus templom* című könyv három részből áll, Pál Emese művészettörténész, Kiss Loránd régész, valamint Bogos Mária szaktanfelügyelő munkáiból állították össze.

„Nem véletlenül a templom a könyvbemutató helyszíne, hiszen a templom találkozóhely. Kétszázötven évvel ezelőtt az ör-

Szentmise az örmény katolikus templomban

mény közösség úgy döntött, a kápolna mellé templomot épít, mely hozzájárult az örmény családok önazonosságának megőrzéséhez” – hangoztatta Bogos Mária, a könyv szerkesztője.

Az örmény családok találkozóját nagyban támogatta a zuglói örmény kisebbségi önkormányzat, melynek képviselője, Zárug Katalin ezen ünnepi alkalomból örmény zászlót ajándékozott a közösségnek, viszonzásul pedig székely zászlót adtak neki emlékebe. A szentmisét és könyvbemutatót követően a templomkertben megkoszorúzták az őseik tiszteletére 2000-ben állított emléktáblát, majd közösen elénekelték a Himnuszt és a Székely himnuszt.

Az örmény halottakért szólaltak meg a templom harangjai, miközben a kis közösség tagjai a templomkertből a közelben lévő örmény múzeumházig vonultak.

„Több évi munka után avatjuk fel az emlékházat, az egyik szobában liturgikus szent

A templomkertben koszorúztak

eszközök láthatók, egy másikban családi fényképek, okiratok, a középső terem időszakos kiállítások helye lehet, a negyedik helyiségben eredeti örmény szobát rendeztünk be, az utolsó szobában pedig technikai leírások kaptak helyet. Ezenkívül az épület hátsó részében egy nagyobb termet alakítottunk ki gyűlések, megbeszélések számára” – mutatta be az emlékházat *Ajtony Gábor*, a Szentháromság Alapítvány elnöke az avatóünnepségen.

Ferencz Tibort, Szépvíz polgármesterét kérték fel a szalagvágásra. „A község akkor élte fénykorát, mikor az örmények betelepültek, amit hoztak magukkal, azzal fel emelték az itt lévő közösséget” – hangsúlyozta az előljáró. Az ünnepi beszédekét követően a helyi plébános megáldotta a múzeumként is funkcionáló épületet.

Az örmény családi találkozó a kezdetekben egy misével kezdődött, mostanra pedig ilyen szép ünnepély lett belőle – büszkélkedett az egyik résztvevő. „Örömteli és megrendítő is egyben egy ilyen találkozó, emlékszem olyanra is, amikor 30–40 éve nem találkozott emberek ismertek egymásra” – mesélte *Nuridsány Zoltánné*, a budapesti XV. kerületi örmény kisebbségi önkormányzat elnöke, aki elmond-

Szépvíz polgármestere vágta el a szalagot, balról Ajtony Gábor elnök

ta: másfél évtizede tartják a kapcsolatot a szépvíziekkal.

„Az én édesapám és nagyatám is itt született Szépvízen, jelenleg Gyergyószentmiklóson élünk, minden évben visszajárunk az örmények találkozójára” – vallotta *Zakariás Éva Mária*. „Gyerekkoromban élet volt itt, nagyapám mesélte, hogy a most kultúrházként működő Kaszinóba gyűltek össze, és a gazdasági életéről beszéltek, szórakoztak. Ez a szokás teljesen kihalt, de most örvendek, hogy legalább felelevenítük” – mondta az örmény származású nő, miközben a kiállított családi fényképeket tekintette meg az emlékházban. Az örmény családi találkozó közös ebéddel és családiasabb hangulatú programokkal zárult. (*székelyhon.ro*, 2013. 08. 31.)

Október 6. Október 6. Október 6. Október 6. Október 6.

Szemtanú, ki jelen volt az aradi kivégzésnél

Schlesinger Jakab veszprémi lakos, ki a szabadságharcz kitörésekor kereskedő segéd volt Aradon, igen érdekes adatokat mond el egyik lapban az 1849. október 6-án történt kivégzésről. Ezekből mi is közlünk két adatot. Az Aradra vitt tábornokoknak fogóságuk ideje alatt Orth József kereskedő — kinek segéde Schlesinger volt — szállította a szükséges apróságokat. A megrendelt tárgyakat rendszeren egy szolga vitte, de evvel ment mindig Schlesinger is, ki ilyen alkalommal megbízásokat is kapott a tábornokoktól. Így Schlesinger csináltatta meg a gazdag Kiss Ernő eltört csibukszárát és igazította ki ugyanennek szinezüstből készült sakkfiguráit...

(*Armenia*, 1890 – eredeti írásmód)

Kiss Ernő

Boldogult Törös Tivadar munkatársunk a „Fővárosi Lapok”-ban (1895, október 8., kedd) a következő sorokat adta közre:

Oda lenn, Torontálban, a hol a falvak és a városok, úgyszólván telve vannak a Kiss Ernőről szóló legendákkal, a Karátsonyiak, Dánielek és Gyertyánffyak kastélyaiban éppen úgy, mint egyszerű házacskákban, avagy nyilvános helyeken, gyakran támad bús beszéd az aradi tizenhárom közül mesés gavallériájával kitünt vértanúról, a kinek bitóján azért nem zöldelt ki a borostyán, mert sortűz teríté le őt a halálba...

Egyszer ismét róla hallottam. Magasztalták, a rajongás szárnyalásával emlegették tetteit, és a beszéd közbe olyan adat is vegyült, a mit Kiss tábornok életirója fontolóra kell, hogy vegyen, mert nagyon sok valószínűség készítheti erre. Egy pár érdekes, jellemző vonást azonban előre kell vetnem, hogy a Kiss Ernő nagy tragédiáját előidézett körülmény érthetőbb, tisztább képet kapjon.

Az már ismert, mesékbe való bőkezűség volt, melylyel Kiss Ernő elárasztotta ezredét, mint a Hannover-huszárok parancsnoka. Még a külföldön is híre terjedt, hogy az Uj-Pécse parancsnokló huszárezredes miként csináltott az egész ezrednek a saját költségén egyenruhát; finomat, szépet, hogy egy-egy közhuszárja jobban festett a mondurban, mint egy más ezredből való kadét. Tisztjeit szerette, azok pedig imádták őt úgy, hogy minden gavallér huszártisztnak egyedüli vágya volt, hogy a Kiss Ernő ezredéhez jusson.

*

Egy alkalommal egy szegény kadétjából hadnagy lett. Abban az időben rengeteg pénz kellett ahhoz, hogy egy huszártiszt

kievipirozza magát. A szegény új hadnagnak minden örömét megkeserítette az a gond, hogy honnan teremtsen elő azt a mesés összeget?... Kiss Ernő, – ki nagyuri passzióval szeretett az ilyen helyzeteken segíteni, pár napra a kinevezés után feketére hívatta magához a hadnagyot.

– Tud tarokkozni? kérde Kiss a hadnagtól.

– Parancsára!

Az ezredes belenyult a dolmányába zsebébe és onnan hamarosan elővett valamit és a sapkája alá rejtette az asztalon.

Az első pártit annyiba játszott, a mennyi a sapkám alatt van! – mondá gyorsan a parancsnok és a szegény hadnagy hüledezése között osztani kezdett és játsztak. Kiss Ernő természetesen mindent elkészített... és elvesztette a partit, mire fölemelte a sapkáját és ott komolykodott az asztalon teljes valóságában, egy ezres bankó...

– Terringettét, hadnagy úr! önnel nagy a szerencséje! – tetette a dolgot Kiss Ernő, de ma tovább nem játszunk, mert még koldussá lesz... mondá csillogó szemekkel, a felett való örömeiben, hogy a hadnagnon a nélkül segített, hogy katonai önértetében megalázta volna...

*

Rendkívül szerette egy Plaján nevű főhadnagyát. Derék, magyar érzelmű tisztje vala ez, és mindennapos vendége a Kiss asztalának Egy izben ebéd után, a házi-gazda a dohányzóba vonult vissza vendégeivel. Egyik asztalkán, egy káprázatos szépségű hamutartó állott. Telisteli volt rakva drágakövekkel, míg maga a hamutartó az ötvös művészet remeke volt.

Nos főhadnagy úr, fordult társalgás közben kedvencéhez Kiss Ernő, találja ki, mi volt az ára ennek a hamutartónak?

– Nem tehetem, nem értek hozzá, szabadkozott Plaján főhadnagy.

– Csak próbálja meg, mert ha eltalálja, önnek adom.

Erre a nagy ígéretre a főhadnagy is összeszedte magát, és elkezdett találmokra számokat mondogatni:

– Ezer forint.

– Sokkal több!

– Háromezer...

– Följebb!

– Ötezer...

– Négyszer annyi!... segített neki a gallyal házigazda, mire Piáján főhadnagy szinte megszedülve az örömtől mondta ki az előre sejtetett számot:

– Húszezer forint!

– Eltalálta! ... Itt van, az öné! . . .

A szerencsés tiszt aztán évek multán végig csinálta Kiss Ernő oldala mellett a szabadságharcot és mikor az aradi várból, hosszú fogságból kijött, úrrá tette – a hamutartó.

*

De mielőtt Kiss Ernő is rálépett volna a megszentelt emlékezetű tizenháromnak az útjára, megjelent a temesvári hadosztályparancsnok a garnisonban és megvizsgálta az Új-Pécsen állomásozó huszárságot. A legénység, a Kiss Ernő által csináltatott dísz-uniformisban rukkolt ki, hogy annál nagyobb hatást tegyen a legenda szerint – Haynaura. Mikor aztán a bresciai hiéna meglátta a legénységen a tündöklő ruhát, szörnyű düh fogta el és oda fordult Kiss Ernőhöz: – Micsoda komédia ez, parancsnok úr?! Jegyezze meg magának, hogy ez nem az ő felsége uniformisa. Ez hamis! Az igazi uniformis az, a mit a császártól kaptak.

Ha még egyszer ebben a maskarában látom őket, önt fogom szigorú felelősségre vonni! Adieu!...

És éppen sarkantyút akart adni a lovának, midőn a Kiss Ernő hangját hallja, ki idegesen szól oda segédtszjének:

– Főhadnagy úr! Vegye tudomásul jövőre, hogy mikor én tartok szemlét a legénység fölött, akkor díszuniformisban vonuljanak ki, ha pedig a hadosztály parancsnok úr jön, akkor komisz ruhában kell ki-rukkolni... Értette, főhadnagy úr?!

Haynau tajtékozott a dühtől, midőn e szavak után Kiss Ernő szalutált neki és szó nélkül ellovagolt.

El is követett mindent, de nem tudott Kiss Ernő ellen semmi fegyelmi büntetést kivinni, mert föl, egész az udvarig ismerték a nábob-parancsnokot, a huszártisztek eszményképét.

*

De jött a bosszú napja.

Kiss Ernő olt ült az aradi vár kazamatáiban a többiekkel, kiket eljegyeztek a vértanú-halálra. Haynau pedig Budán ítelt, és terjesztett kegyelemre a nemzet vasravert nagyjai közül, a kit akart. És a míg Világos után a Kiss Ernő kincseket érő ezüst- és aranyeműi is osztrák hadizsákmányul kerültek Temesvárra, és onnan senki se tudja – hova, az alatt Haynau nagy gondja volt a Kiss Ernő sorsára, és habár előkelő kezek nyultak igen magasra, hogy azt az embert a ki eszményképe volt a lovas- katonaságnak, és a ki annyit áldozott egykor a hadseregért – megmentsék – a fogságnak, hasztalan volt.

Rukkoltassa ki most komiszban a huszárságot...

Az első sortűz csak térdre ejtette Kiss Ernőt és bekötött szemekkel, testében három golyóval így várt tovább.

A vezénylő őrnagy halálsápadtan, alig tudta a második sortűzet rávezényelni a hősök hőségének a testére.

Sz. K.

(Armenia, 1900 – eredeti írásmód)

Kuncz Béla

Elfelejtett vértanúk* (1. rész)

Még 163 esztendő elteltével is a számokkal bajlódnak a történészek, miközben sok hős már rég elfelejtődött, számtalan mártír hullott ki a nemzet emlékezetéből. Iskolások évente ismétlődő szellemi akadályversenye az aradi tizenhármak felsorolása. Tizenhárman voltak a már korábban kivégzett Nádor-huszárok; tizenhárman a pozsonyi mártírok is. De vajon hány áldozatot követelt ténylegesen az 1848–49-es szabadságharcot követő megtorlás, amely nem a nemzeti gyásznappá vált október 6-án kezdődött, s persze nem is akkor fejeződött be.

Több mint másfél évszázadig abban a kollektív (tév)hitben éltünk, hogy 1849. október 6-án – a felakasztott osztrák hadügyminiszter, Latour halálának évfordulóján – Aradon kivégzett 12 tábornok és egy ezredes (Lázár Vilmos) voltak a forradalom díszmártírjai, természetesen az első felelős kormány miniszterelnökével, a Pesten sortűzzel kivégzett Batthyány Lajos gróffal együtt. Szinte valamennyi iskolás számára gyötrelmes felidézni, pláne helyesen leírni a kacifántos neveket.

A többi – több mint száz – mártír emléke kiveszett a kollektív emlékezetből.

– A megtorlások időszakában, mely 1850 nyarán amnesztiákkal zárult le, 1849. október 6-a volt az a nap, amikor 24 óra leforgása alatt a legtöbben kerültek bitófára vagy kivégzőosztag elé. Az október 6-án kivégzettek között volt az ország első kormányfője, a honvédsereg 13 vezető személyisége: a tábornoki kar 40 százaléka – emlékeztet Hermann Róbert hadtörténész.

Az újabb kutatásokból derült ki, hogy október 6-ának volt egy tizenötödik vértanúja is: a 3 éves gyermekét, majd a feleségét is elvesztő, szerencsétlen sorsú 30 éves Fekete Imre kőspallagi születésű gerillatizedes. Őt is az Újépület melletti fapiacon végezték ki golyó által reggel 7-kor, 11 órával Batthyány előtt. (Tudvalevő: a gróf sebet ejtett a nyakán, hogy ne tudják megszegyenyítésként felakasztani.)

* Népszabadság, 2012. október 7.

Feketének az volt a legsúlyosabb bűne, hogy '49 augusztusának elején „társtettesként” elfogta Achilles Gröllert, a cs. kir. 14. (Wohlgemuth) gyalogezred főhadnagyát, aki épp futárszolgálatot teljesített az orosz főhadiszállás és Bécs között. Fogságba ejtette, elvette a futártáskáját, majd szabadon engedte. A magyar politikai elitből többeket már jóval korábban vérépadra vittek.

Politikusok kötelen

Kilenc nappal a világosi fegyverletétel után, augusztus 22-én Aradon elsőként a törzstisztek közül Ormai (Auffenberg) Norbertet végezték ki, a szabadságharc csehországi születésű, német nemesi családból származó, 36 éves ezredesét. (Vécsey tábornok csak 21-én tette le a fegyvert; a széphalmi Kazinczy Lajos alezredes 25-én adta meg magát, s napra pontosan két hónapra rá, 29 évesen lőték agyon a vár sáncában. Az utókor szemében ő a „15. aradi vértanú”. Munkács várát 26-án engedték át védői az oroszoknak.) Egyetlen szűk napba belefért a boszszúhadjárat első kiemelt pere, az ítélet-hirdetés, annak megerősítése, a lelki vigasz megadása és a kötél általi kivégzés. A megtorlás örült gépezete Ormait kapta el először – derül ki Kedves Gyula alezredes kutatásaiból. Vajon miért pont ő vált felségárulás vádjával a megtorlások

szimbolikus, mendemondákkal is övezett alakjává?

Ezzel a kivégzéssel demonstrálta Haynau: nem kukoricázik, s nem a levegőbe beszélt, amikor a hadjárata megindulásakor azt írta Radetzky tábornagnak, gyökerestül fogja kiirtani a gázt. Azt tervezte: minden honvédtisztet, aki korábban a cs. kir. hadseregben szolgált, rögtönítélő eljárással fog kivégeztetni. És ebben tántoríthatatlannak bizonyult, egészen addig, míg az osztrák minisztertanács augusztus 20-án nem rendelkezett arról, hogy ne vadállat módjára öldököljenek, csak a főbűnösöket adják hóhérekre. Ugyanis az osztrák diplomáciának addigra már – a példát

statuálni hivatott pozsonyi vérengzések miatt – közutálattal kellett szembenéznie Európában, s legalább azt akarták demonstrálni, törvényesen járnak el, hivatalos bírósági eljárások alapján ítélik meg. Épp az utasítások kézhezvételének napján, augusztus 25-én érkeznek meg Haynau aradi főhadiszállására az oroszok által kiadott hadifogoly tisztek, a „főkolomposok”. Épp előző nap dicsekedett Haynau példaképének, Radetzkynek: „a dolog elkezdődött, épp tegnapelőtt akasztattam fel egy felkelővezért”. Most pedig már panaszkodnia kellett: ha 24 órát késik a futár lógva találja már valamennyi lázadó vezért.

Folytatjuk

Dávid Csaba

A végső lövések után

(történik 1849.10.06., 05 óra 30 perc és 05 óra 40 perc között)

Volt az a bizonyos három perc... Persze, az előtte lezajló napok is nehezek voltak, de ez az utolsó három perc...

Összeszorított foggal, az erőltetéstől remegő állal, de tartom magam, eléveszem selymekendőmet és saját magam kötöm be a szememet. Aztán kardsuhintás hallatszik s erre a jelre eldördül a tizenkét katona fegyvere, hiszen mind a négyünkre három-három fegyver irányul. Éles fájdalom, mert egy lövedék a vállamba hatol.

Térdre esem, megpróbálok felállni, de hátul összekötött kézzel nem megy... aztán parancsszó s lépések közelednek, bizonyára a három katona közelebb jön. Ez az a három perc... Aztán az újabb, ezúttal nagyon közelről leadott lövéseknek még a torkolattüzét is látom a selymekendőn át és érzem, amint a lőpor széndarabkái az arcomba hatolnak... a lövedékek pedig...

*

Most már minden szinte időtlenül történik.

Egyelőre még a térben lebegek, felülről látom a várarkot, ahol arca borulva fekszik a Dessewffy-, a Schweidel- és a Lázár-test, csak a Kiss Ernő nevű test hever hanyatt, hátratorított lábbal. A három katona, akik két lépésről adták le a másodszori lövéseket, s amelyekből kettő pontosan telibe talált, éppen súlyban tartott fegyverrel visszavonul. Még azt is látom, hogy a Kiss Ernő nevű test arca fekete a lőportól, a koponyája pedig darabokra tört a közelről becsapódó lövedékektől. Most közelít óvatos léptekkel a lassú Marchot Eduárd ferencrendi atya, a vár káplánja. Emlékszem, ő kísért a vesztőhelyre.

De én lassan távolodom. Nem, inkább nagyon is gyorsan. Hiszen tulajdonképpen megszűnik körülöttem az idő...

Megjelenik előttem, amint az utolsó levelet írom október 5-én a leányaimnak, Dániel Jánosnének és Bobor Györgynének. Ez mintha ebben a pillanatban történt volna: *Forrón szeretett gyermekeim!*

Bocsássatok meg nekem, gyermekeim, miképpen én is megbocsátok nektek – ez halni készülő apátok kívánsága...

Szerencsétlen leányaim! Felvillan egy tized másodpercnyire az arcuk, a kétségbeesésük. Vissza tudok-e menni, hogy megvizsgáljam őket? De aztán bevillan az előző napokból, hetekből a tárgyalásról néhány hazug, vagy torzított állítás:

Akkor is megmaradt a magyar hadsereg soraiban, amikor az osztrák földre lépett, hogy az általános felkelésben lévő fővárosnak segítséget nyújtson, és evégből Schwechatnál megtámadta a cs. kir. csapatokat, majd utána az osztrák hadseregnek erélyesen ellenállva fellázadt a törvényes hatalom és a király szent személye ellen; elfogadta a forradalmi kormánytól a vezérőrnagyi és altábornagyi előléptetést, az országos főhadparancsnoki kinevezést...

Megint egy hajszálnyi villanás, egy-két abszurd, a valódi értelméből kifordított, sőt, egyenest undorító megállapítás:

...a vádlott úr az említett országgyűlési határozat után is megmaradt a lázadó kormány szolgálatában...

További súlyosbító körülménynek tekinthető az az állás, amelyet a vádlott úr az osztrák hadseregben betöltött...

A katonai alá- és fölérendeltségi viszony, különösen pedig az osztrák hadsereg évszázadok óta jellemző hűség következtében az alárendelt megszokta, hogy a parancsoknak vakon engedelmességedjen...

...ha tehát előljáróit követi, úgy érzi, hogy helyes úton jár, és nem tévedhet.

Érdekes, hogy a törzshadbíró képe ismét előjön egy villanásnyira, amikor saját, hosszú írományát felolvasva, sértő megjegyzéssel lezárja:

...a vádlott úr nem rendelkezik különösebb, legfeljebb átlagos szellemi képességekkel, és ezekkel a szükséges tapintat és a jellemzilárdság bizonyos hiánya párosul!...! Az én alázatos büntetési javaslatom a következő: Kiss Ernő vádlott úr felségsértés bűntette miatt ezredesi rangjának, rendjeleinek és bárhol található minden ingó és ingatlan vagyonának elvesztése mellett lőpor és golyó általi halállal büntetendő.

Arad vár, 1849. szeptember 21.

Ernst törzshadbíró

De már el is mosódik minden. A várbörtön, a hazug tárgyalás, a hadbíróság... Megszűnnek a fájdalmak. Azt már alig-alig látom, persze, kevéssé is figyelem, amikor éjjel a Kiss Ernő nevű test koponyáját egybekötözik jótét lelkek s a testet kicsempészlik a várárból, hogy elrejtse, egyelőre egy aradi temetőben.

Túl vagyok már mindenem.

Az még ugyan fel-felrémlik előttem, hogy ekkor vagy akkor igaztalanul megsértettem valakit, csak hogy egyre inkább távolodik még ez a keveske lelki furdalás is. Itt az egész ottani, előző világnak, az egykori dolgoknak sem céljuk, sem értelmük. Itt egy egészen más, korábban elképzelhetetlen, igazságos életben van részem.

Meleg, szerető, végtelen érzés vesz körül, olyan érzés, amelyben csodálatos boldogság örökké élni. És ezt az örökkévalóságot nem években s nem évezredekben mérik...

Bíró Ernő – Bogdánffy Álmos István

A Szent Korona örmény vonatkozásai¹

(2., befejező rész)

De hogy kerül ez az Örményországban készült korona Szilveszter pápához. Itt ismét találgatások helyett tényfelsorolásokba bocsátkozunk.

- Szulejmán udvari krónikása szerint, Nusirván perzsa királyt az ötödik században megkoronázzák egy nagyon szép koronával. Nusirván eltemeteti magát ezzel a koronával, ez a korona mégis kikerül az ő sírjából és ezt kizárólag keleti források alapján még maga Szulejmán is tudta.

- Nagy Károly keresztény térítés címen öt rablóhadjáratot indít az avarok ellen, akik a hunok utódai a Kárpát-medencében és e hadjáratok alkalmával ötször tizen-négy társzeker kincset rabolnak az avarok központi kincstárából közöttük egy különösen szép koronát is.

- Érdekes tény, hogy Nagy Károly már 796-ban megkoronázott német-római császár, mégis 800 Karácsonyán még egyszer megkoronáztatja magát, német-római császárrá, Rómában, egy nagyon szép koronával. Ezzel a nagyon szép koronával temeteti el magát.

- III. Ottó német-római császár, Szent István király kereszt apja, feltöreti a Nagy Károly sírját és benne egy nagyon szép koronát talál Nagy Károly császár fején, mely koronáról a későbbiekben nincs említés a császári sír leltáraiban. Ő is megkoronáztatja magát az aacheni katedrálisban, de a koronázási szertatás végén, amikor a nép elé kijön a katedrális lépcsőjére, a korona szemébe esik, ő pedig lelép és legurul a katedrális lépcsőjén és csípőből kificamodik a lába. Itt megjegyezzük, hogy a magyar Szent Korona az egyetlen olyan

korona, melynek kerülete jóval nagyobb egy átlag emberi fej kerületénél.

- Ezután Szilveszter pápa ajándékba kap III. Ottótól egy koronát, amit Hartvik püspök legendája szerint, a lengyeleknek szán, de Istentől jövő sugallatra mégis, idegen nép képviselőinek, a magyarok István nevű fejedelme által megbízott, Asztrik apátnak ad át, vele együtt pedig korlátlan egyházi hatalmat küld Istvánnak, mely a pápai primátus joga által teljesül ki István országában.

- Érdekes az, hogy Szilveszter pápa magát csak apostolutódnak, míg Istvánt apostolnak nevezi, ki által Isten sok népet térített meg, holott István még csak fejedelem a pápai bulla megírásának pillanatában, hiszen csak ezután lesz a Kárpát-medence megkoronázott királya. Ebből méltán következik és ezt a honfoglalás-kori sírokban talált kereszt is igazolja, hogy István király nem a pogány magyarok megtérítője. A korabeli magyarok Boldogasszonyba vetett bizodalmit kellett azonosítsa István király a Szűzanyatisztelettel. Inkább azt mondanám, hogy István király a keresztény magyar királyság világi és egyházi megszervezője, intézményesítője. Az általa alapított tíz püspökség, amelyet Szent László tizenkettőre bővít, nagyon hasonlít az örmény királyságon belül, Világosító Szent Gergely által megszervezett tizenkét püspökségre, mert mindketten a saját népük keresztény királyságba szervezésének útján úttörő munkát fejtettek ki.

Abban közös két nagy szentünk egyházi munkássága, hogy egyelőre egyházi-

lag teljesen szervezetlen, de az uralkodás Istentől származó jogát a legmagasabb szinten tisztelő népet, vezettek az anyaszentegyház és a keresztény királyság közös intézményébe. István király, 1038. augusztus 14-én az országnagyok jelenlétében, a római örökösödési jog értelmében felajánlja országát és Koronáját a Szűzanyának, vagyis utódjával hívja, megkoronázza Szűzanyánkat magyarok királynőjévé, ettől a felajánlástól számítjuk a Kárpát-medencét Mária országának, Regnum Marianumnak. Ez a ma is érvényes felajánlás, a Szent Koronát ezután már nem eltemettetésre, vagyis a föld alá, hanem az Ég felé emeli és megtartja századokon át napjainkig, minden viszontagság ellenére is az őt megillető tiszteletben.

Sokunkban felmerülhet a kérdés, hogy a XVIII. századtól a XX. század végéig a tudományos médiában, miért szenteltek annyi oldalt annak kidomborítására, hogy a Szent Koronát bizonyítatlan állítások alapján, több darabból rakták össze a XIV. században? Mondanom sem kell, hogy ez az elmélet napjainkra már teljesen elavult. Itt is a hit oldaláról szeretném megközelíteni a kérdést:

- Hogyan lehet elméletet megfogalmazni, annak alapján egy koronázási ékszeréről, hogy annak feliratai görög illetve latin nyelven íródtak, amikor a kora keresztény századokban és még a középkorban is a latin és a görög nyelv egyaránt használatos volt a keleti egyházi szertatásokon. A görög a bölcsesség a latin pedig a hatalom nyelve volt. A Szent Koronán felülről lefele jövet van előbb a latin felírás, az Égi Hatalom kifejezésére, az abroncon pedig bölcsesség nyelvén, görögül van az írás kifejezvényt, hogy a felülről, Istentől származó hatalmat, bölcsességgel kell alkalmazni.

- Ki hiheti el, hogy Dukász Mihály, ha már korona abroncsot küldött volna I. Gézának, akkor csak szegecselesre és cinre tellett volna ő császári felségének, hogy a saját képét ráforrasztassa a korona-abroncsra.

- Ha Dukász Mihály abroncsot küldött, akkor hogy lehetett kilyukasztani a keresztpánton a Dukász kép alatt levő Szent Tamás apostolt, hogy a Dukász képet felnteljük a koronára, amikor a keresztpánt Visegrádon volt, mert azt II. Szilveszter pápa odaküldte, az abroncs pedig Konstantinápolyban.

- Korona-abroncs ajándékba való elfogadása, sőt az azzal való megkoronázás, a középkori és újkori koronázási jelképrendszer szerint, egyértelműen azt jelentette volna, hogy az Isten kegyelméből uralkodó magyar apostoli király, a római hit fő védelmezője az időközben elszakadt Bizánc vazallusává alacsonyodik, ami természetesen nem igaz, viszont Dukász Mihály császár számára még álomnak is szép lett volna.

- Bizonyított tény, hogy Imre király 1203-ban, az András herceg seregébe egyedül lovagolt be, a Szent Koronával a kezében, midőn a Rába mentén a fellázadt András herceg, Imre király serege ellen tört. A király kivezette öccsét a seregből és saját táborában foglyul ejtette, mert a Szent Korona láttán senki sem mert a törvényesen megkoronázott királyra kezdet emelni.

- 1235 után IV. Béla úgy használja a Szent Koronára való utalást hatalma megszilárdításában, hogy: „A Szent Korona én úgy határozottunk...”, tehát a Szent Korona által ráruházott, Istentől származó hatalmat, előbbvalónak fogadja el, mint saját uralkodói erejét és tekintélyét.

- 1307-ben és 1308-ban érvénytelennek minősítik Anjou Róbert Károly koronázá-

sát, mert nem az eredeti Szent Koronával történt így, harmadjára 1310-ben is meg kellett őt koronázni.

- Az árpád-házi királyok korában adatumunk van arról, hogy amikor II. András 1217-ben megszervezi Európa legjobban megtervezett és kivitelezett kereszties hadjáratát, a magyar apostoli király éves jövedelme 23 tonna ezüst, ami hozzávetőlegesen egy tonna szinarany. Ehhez képest azt a két kilós koronát összetörni és bezúzni esztelenség lett volna. Elkészíttetni pedig, ha még nem lett volna meg, kicsinyeskedés, hisz tellett volna drágakövekre, gyémántokra, sőt egyéb az illető korban értékesebbnek számító díszítőelemre is.

- Hogy egy kicsit valóságosabb és kézzelfoghatóbb legyen az az érték, amelyet a Magyar Szent Korona képviselt, megemlíthetjük, hogy a Mátyás által III. Frigyes császárnak fizetett 80.000 arany váltságdíj, hozzávetőlegesen 20.000 pár ökör, ami 1.000 falu igavonó állata. Ugyanezzel a váltságdíjjal Mátyás király egy négyezres sereget láthatott volna el teljes harci-ló állománnyal, vagy a húszeszes Fekete-sereg négy teljes havi zsoldját fizethette volna ki, nem beszélve arról, hogy a váltságdíj arany súlya a Szent Korona súlyának a 140 szerese volt.

Tehát aki a Szent Koronáról el tudja hinni, hogy Szent István csak a keresztpántot tetette a fejére Asztrik apáttal, hogy Orszeoló Péter korában elvittek a német-római császárnak, majd onnan Rómába került és ott eltűnt, vagyis beolvastották, hogy Dukász Mihály megszovaltságában küldte az abroncsát I. Gézának segítségeiért, hogy a XIV. században forrasztották össze, vagy hogy az egész Szent Korona tan és eszme egy XIV. századi legendára épül, annak az ebbéli hitével baj van.

Egy másik nagy párhuzam a magyar és az örmény nép között, hogy a történelem viharáiban nem csak a nemzeti szabadságukat voltak hivatottak megőrizni és azért harcolni, hanem az egyetemes keresztény hitet, a mohamedán és más pogány hittel szemben.²

A Szent Koronán is ábrázolt Szent Pál apostol mondja a korinthusiakhoz írt első levelében, hogy: „Ha pedig Krisztus nem támadt fel, akkor hiábavaló a mi igehirdetésünk, de hiábavaló a ti hitetek is!” A Szent Koronával kapcsolatban pedig, az ezután napvilágra kerülő történelmi bizonyítékok, csak részleteket hivatottak igazolni. Az viszont tény, hogy a Kárpát-medence Mária országa és hogy mi az Ő alattvalói vagyunk. Boldog II. János Pál pápa 2000. július 5-én, a Csomor Lajos ötvösművész által készített, Szent Korona másolatra és annak küldöttségére a következő áldást mondta: „Szent István nagy király volt, éljete az ő tanítása szerint, amit ez a korona tanít, az világosítson meg benneteket!”

A Szent Korona jelentőségét életünkben jól szemlélteti a befejezésnek szánt Endrey Antaltól vett idézet: „A Szent Korona csak akkor kerülhet méltó helyére a magyar közéletben – törvénytől és koronaórségtől függetlenül –, ha a magyar először a lelkében a helyére teszi. Oda, ahova való: benn, az emberi szívek leg-közepén. Ha majd a magyar szívekben a főhelyen ragyog a magyarságnak ez a saját, különleges kincse, ez a nagy és szent nemzeti érték, melyben, ami saját, különleges kereszténységünk és magyarságunk, egész történelmi felvállalásunk megtestesül, akkor majd nem vitatkozni és érvelni kell azon, hogy mi legyen a Szent Korona jövője, mert minden magyar egy szívvel fogja tudni és egy ajakkal fogja kiáltani: a Szent Korona a mi egész

jövönk! ... Rá fogunk döbbsenni, hogy a Szent Korona legbensőbb lényege a Szeretet. Isten és embertestvéreink iránt. ... És akkor ismét virágos kert lesz híres Pannónia. A Boldogasszony és az egymásra talált magyarság és testvérnepei boldog virágoskertje.” (D.a.J.K.)

Jegyzetek

¹ Elhangzott 2013. június 16-án Gyergyószentmiklóson, az örmény katolikus templomban
² Ebben a harcban példa értékű az a kitartás, amely a II. Sapur perzsa király 330-340 között végrehajtott szörnyű keresztényüldözés idején történt. Perzsa és örmény források szerint mártírok ezrei haltak meg az üldözések során. II. Sapur, mivel szerette volna teljesen megsemmisíteni a kereszténységet Örményországban, ezért 337-ben megtámadta az országot. Az örmény csapatok azonban Vacse Mamikonján vezetésével megsemmisítő csapást mértek az ellenségre. II. Sapur a vereség ellenére sem tett le korábbi tervéről. A következő évben még nagyobb hadsereggel indult Örményország ellen. „Hazáért, az Egyházért és a Hitért” jelszóval szálltak szembe a perzsákkal az örmény harcosok. A nehéz harcban elesett Vacse Mamikonjan is. Vartanesz katolikosz, megörököltén a harcokban elesettek emlékét, ezt a napot a vértanúk napjává tette. Egy másik és talán a legfontosabb esemény 448-ban II. Jezdegerd király azt követelte, hogy az örmények térjenek át a Zoroaszter-hitre. 449-ben Artasatban összehívták a nemzeti egyházi zsinatot, amely a következő választ adta Jezdegerd üzenetére: Államügyekben az örmények elismerik a perzsa király illetékességét, de hitük kérdésében csak az Istent ismerik el. „Hitünkben senki sem ingathat meg, sem angyalok, sem emberek, se fegyver, se tűz, se víz, se súlyos megpróbáltatás. Mivel hitünkben fogadalmat nem embernek tettünk, hogy most, mint a gyerekek hazudjunk neked, hanem az Istennek, akivel nem bonthatjuk fel ezt a szövetséget, se most, se holnap, se soha, örökkön örök-

ké.” 451-ben a zsinat válaszára a perzsák kétszáz-ezer fős hadsereggel indultak Örményország ellen. 451 májusában volt az avarajri ütközet. A 66 ezer fős örmény sereg harcosokból, öregekből, nőkből, szerzetesekből állt. Az örmény sereget Vardan Mamikonjan vezette. Az avarajri csata volt a világtörténelem első olyan ütközete, ahol fegyverrel szállnak szembe a kereszténység védelmére, ahol világosság és sötétség, élet és halál, hit és hitetlenség állnak egymással szemben, amikor újra beigazolódtak az Evangélium szavai: „Bizony, bizony mondom néktek: Ha a földbe esett búzaszem el nem hal, csak egymaga marad: ha pedig elhal, sok termést hoz.” (János 12,24). A krónikairó, aki az események szemtanúja volt, ezt írja: Az avarajri csatában nem voltak sem győztesek, sem legyőzöttek. Bár az örmény csapatok vereséget és hatalmas veszteségeket szenvedtek, az avarajri csata olyannyira megnevesítette és megerősítette az örmények lelkét, hogy képesek voltak túlélni mindörökké. Vardan Mamikonjan, Nagy Szahak katolikosz unokája, vérével szentelte meg az örmény földet, és így erősítette meg a kereszténységet Örményországban. Az örmény egyház Vardan Mamikonjant és 1036 harcost, akik az avarajri csatában elesettek, szentté avatta. Emléknappjukat farsangvasárnap előtti csütörtökön tartják. Az örmények még 30 évig harcoltak Perzsiával vallásszabadságukért, míg 484-ben Perzsa és Örményország békeszerződést írtak alá, amelyben a perzsák elismerték az örmény nép azon jogát, hogy a keresztény hitet vallhassák. Az ősi hazából kiüldözött örmények különböző időkben nagyobb rajokban nyugatnak tartottak, s így jutottak el a XIII–XVII. századokban Lengyelországba, Moldvába és Erdélybe is. Az erdélyi örmények bejövételkor a „nem egyesült” keresztény egyház hívei voltak, és legfőbb lelkipásztoruk s egyúttal politikai vezetőjük: Minász Zilifdár Oghlu örmény püspök volt. Minász püspök 1686-ban – az erdélyi örmények összességével – Verzár Oxendius apostoli munkájának következtében a római katolikus egyházzal egyesült.

Minász püspök halála után a lembergi örmény érsek Verzár Oxendiust adminisztrátorrá nevezte ki, majd az erdélyi örmények apostoli helynöke lett, míg végül 1691-ben örmény katolikus püspök lett. Verzár püspöknek 1715-ben történt elhunytá után a püspökség ügyeit dr. Budakovich Lázár, Archidiaconus armenorum Transylvaniae et Apostolicus vicarius, cum iure ordinandi, vezette ideiglenesen. Ezután az örmény katolikus püspöki szék üresedésben volt. 1930. június 5-én Román Konkordátum létrehozta a Romániai Katolikus Örmények Ordináriátusát, amely közvetlen a Szentszéknek alárendelt egyházmegye. Az erdélyi örmény egyházközségek: Erzsébetváros, Szamosújvár, Gyergyószentmiklós és

Csikszépvíz ennek az egyházmegyének a joghatósága alá kerültek. Keleten az iskolaügy a legszorosabb összefüggésben van az egyházzal! Így van az örményeknél is, ahol minden községben az egyházközség tanácsa mellett a plébános elnöklete alatt az iskolaszéket is megtaláljuk. Az erdélyi örmények alig telepedtek le a későbbi Erzsébetvárosra és Szamosújvárt, első köteletségüknek tartották az iskolák fölállítását. Már 1728–29-ben örmény fiú- és leányiskolákat alapítottak, amelyeket 1891–1894-ig fenntartottak és anyagilag támogattak. Az erdélyi örmény közösségek méltó és megbecsült tagjai voltak a Szent Korona jogrendje alapján szervezett Magyar Királyságnak.

Meghívó

Az 1848/49-es szabadságharc hőseire, köztük a magyarörmény hősökre, az Aradi Vértanúkra emlékezünk

2013. október 2-án, szerdán 17,30 órakor

a Budapest V. ker. Akadémia u. 1., I. emeleti színházteremben
(a Magyar Tudományos Akadémia oldalával szemben).

Szeretettel hívunk és várunk minden kedves Vendéget. Emlékezzünk együtt!

Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület

Fővárosi Örmény Önkormányzat – rendezők

dr. Issekutz Sarolta elnök

Program

Az estet megnyitja *dr. Issekutz Sarolta* elnök

Emlékbeszédet tart *dr. Bona Gábor* hadtörténész

Szemelvények Jókai Mór Naplójából

Dávid Csaba: *A végső lövések után*

(történik 1849.10.06., 05 óra 30 perc és 05 óra 40 perc között)

Előadja *dr. Szabó András* előadóművész

Közreműködik: *Várady Mária* színművész és *Vörösváry Márton* hegedűművész

Koszorúzás az Aradi Vértanúk kopjafájánál (helyszínen)

Fogadás – erdélyi örmény ízek

A rendezvényt támogatja: Budapest Főv. II. kerületi-, Ferencvárosi-, XI. kerületi- és XII. kerületi Örmény Nemzetiségi Önkormányzat.

Gyarmati Béla

Az erzsébetvárosi Lukácsok: tímárok, tőzsérek...

Elődeim történelmének kutatása közben – igen sok elszórt utalást összegyűjtve – nyilvánvalóvá vált, hogy az Erdélybe egykor betelepült örménységnek az önmagáról kialakított képe nem pontosan felelt meg a történelmi valóságnak. (Ugyanúgy, mint ahogy a befogadó magyarságé sem!) Ráadásul az átörökölt hagyományok nem csak egymásnak mondanak ellent, hanem ismert történelmi tényeknek is. Úgy gondolom, tartozunk ősainknak annyival, hogy történelmüket minél pontosabban megismerjük.

A XIX. századi hagyomány az Erdélybe egykor betelepült örmények gazdagságát azal magyarázta, hogy az – üldöztetések elől – áttelepedett mesteremberek (elsősorban tímárok) a megtakarításaikat a marhakereskedelemben fektették volna. Ez a – lényegében helyes – magyarázat azonban egy sokkal hosszabb, és még Moldvában lezajlott folyamatot ábrázol, mintegy sűrítve és kimondatlanul Erdélybe áthelyezve.

A távolsági, nagybani marhakereskedelemben ugyanis, bár kiemelkedően nagy (akár 15–20% körüli) haszonnal járt, de igen nagy tőkét igénylő, nagy kockázattal járó és hosszú megtérülési idejű vállalkozás volt. (Fennmaradt a leírás Czárán József csődjéről, amit az úton lévő kereskedő kirablása, mégpedig több mint 6000 aranyától való megfosztása okozott!) A nagybani kereskedelemben való bekapcsolódáshoz szükséges tőkét a szegény menekült tímárok hogyan tudták volna néhány év alatt kigazdálkodni?! A tímárkodásnak magának is meglehetősen nagy volt az eszközigenye², és az áttelepülteknek – a lakhatás biztosítása mellett – először műhelyt kellett volna építeni, azt berendezni, a szükséges nyersanyagokat

összegyűjteni és a készterméket, vagy egyéb portékákat, a sokat dicsért alacsony haszonkulccsal szorgalmasan vásárolva pénzzé fordítani, a fáradságosan megszerzett pénzt pedig török-tatár-kuruc-labanc- és tűzvész veszedelmek ellen addig kuporgatni, míg a kellő summa egybe nem gyűlt. Ugyanakkor, áttelepülő eleink valójában nem is voltak olyan szegények, mint amilyenek magukat a múltba visszavetítve helyenkint ábrázolták! Hiszen maga Szongott írta, hogy az örménység a saját vagyoni helyzetét – az adóztatást mérséklendő – hajlamos volt némi „szépitéssel” leírni: a 6–8–10 nem örmény bérmunkást foglalkoztató örmény cserzőüzem-tulajdonos önmagát szerényen csak *tímárnak* nevezte, a távolsági marha-nyagykereskedő magát *barompásztornak* mondta, és a gazdag örmény a vagyoni állapotáról azt vallotta, hogy: *elszegényedett!* (Hasonlóképpen, a már betelepedett örménység cifrázkodást tiltó rendelkezései egyebek közt valószínűleg arra is irányultak, hogy ne keltsék fel se az adószedők figyelmét, se a kevésbé tehetős magyarság/székelység irigységét.) A betelepülésről szóló történetekben máshol azt állították magukról, hogy bejövételükkor „valamennyien nemesek és gazdagok” voltak. Ezt nyilván az államalkotó magyarsághoz való egyenrangú társulásra vonatkozó igényük megalapozása érdekében állították.³ Az örmények tényleges vagyoni állapotáról a legjobban saját adóösszeírásaik tanúskodnak, amikből leszűrhető, hogy nagyjából egyharmaduk volt valóban gazdag, és nagyjából egyharmaduk koldusszegény, vagy szegényesen élő özvegyasszony. Mindent egybe vetve, tehát úgy tűnik, hogy örmény eleink se nem üzött nincstelenként, se nem

dús nemesként telepedtek Erdélybe – még ha a befogadó magyarsághoz képest némelek valóban gazdagabbak voltak is!

Az örmények meggazdagodása fő forrása kétségtelenül a tímárkodásból kivirágzó marhakereskedelem volt.⁴ A marhakereskedelem azonban egyáltalán nem csak a kereskedők meggazdagodását szolgálta, hanem – a tenyésztéssel és feldolgozással együtt – számtalan kézműves mesterség számára biztosított megélhetést: szijgyártó, bőrös, nyerges, kötélverő, kerékgyártó, csizmadia, tímár, szűcs, fésűs, gombkötő, szűrszabó, gu-bacsapó, szaru- és csontfaragó, szappanfőző, csengő- és kolompkészítő, bocskoros, bog-nár, kovács, kosárfonó, kalapos, kádár, pinter, fazekas, csutorás, pipás, gyékény- és szalmafonó, stb.

Azt hihetnénk, hogy az ügyes tímárok nyersanyagigényük kielégítése végett fordultak volna a marhakereskedelem felé, azonban ez téves magyarázat lenne, mert a kordován- és szattyánkészítés nem marhabőrt igényel, hanem juh- és kecske alapanyagot! Más magyarázatot kell keresni!

Ha a marhahajtás történiáját vizsgáljuk, akkor kiderül, hogy azt nem a mi örményeink találták fel, sőt, mikor ők ebbe bekapcsolódtak, ez a tevékenység már túl is volt a csúcspontján! Közismert a magyar marha középkori sikere Nyugat- és Dél-Európában: szokás emlegetni a nürnbergi és velencei piacokig elhajtott magyar szürkemarhát. Kévesen tudják, de a Zrínyiek, a Frangepánok vagy a Thökölyek meggazdagodásában nem kis szerepet játszott e családoknak a XVI.–XVII. századbeli távolsági marhakereskedelemben való sikeres részvétele. Tudjuk azt is, hogy a hajdúknak Bocskai tömegesen adott nemességet már 1600 táján – amikor még igen kevés örmény járt Erdélyben. De néhány bizonyosan járt! Tudjuk azt is, hogy 1640-ben Rákóczi maga is üzletelt marhák-

kal Moldvában. Tán ekkor jött létre az az ismeretség, aminek köszönhetően a legrégebbi Lukács-dokumentum megszületett! Fennmaradt ugyanis az a fejedelmi menlevél, amit 1643-ban bizonyos Örmény Lukácsnak bocsátottak ki, aki – ha nem is tudjuk igazolni, hogy az erzsébetvárosi Lukácsok elődje lett volna, de – egy Moldvából átjáró és az 1600-as évek közepén Erdély szerte tevékenykedő igen gazdag örmény volt.⁵ Miért járt volna át egy moldvai örmény Erdélybe? Mert az „évszázados tapasztalatokkal, nagy ügyességgel üzőtt” tímármesterséget már Moldvában is réges-régen hasonlóan gyakorolták, és ebből történő meggazdagodásuk már Moldvában megtörtént, vagyonuk kamatoztatása pedig már régóta Erdélyen keresztül (is) zajlott. A tapasztalatok – és a vagyon – gyűjtése hosszú ideig odaát zajlott, a felgyülemlett tőkét pedig a felvevő piac által korlátozott tímáripárnál hatékonyabban fialó befektetésbe helyezni akkor is, ott is okos dolog volt. Köz tudatunk úgy tudja, hogy a XVII.–XVIII. században már több évszázados múltra visszatekintő marhahajtás útvonalának keleti vége Magyarország pusztáin, illetve Erdély havasi legelőin lett volna, azonban ez pontatlan: a lánc keleti végei Moldvában, Beszarábiában és Podóliában voltak! Az Erdéllyel egykor szomszédos Moldva története szinte ismeretlen mai köztudatunk számára, pedig történelmünknek több időszaka is volt, amikor Moldva és Erdély története szorosan összefonódott.⁶ Az azonban bizonyos, hogy a középkorban a moldvai marha ismert és nagyra értékelt árucikk volt. A *busa* eredetileg egy nagyfejű, kevésbé tejelésre, mint igavonásra, és főleg: húsadásra tenyésztett moldvai marhafajta megnevezése volt! (A *busa-fejű* kifejezés ma is nagyfejűt jelent, még ha becsmérő melléközöngével is!) Nem véletlen, hogy Moldva címerének központi alakja ma is egy marhafő! (Utalhatunk még a

Kapdebó család nevének közismert magyarázatára is!)

A mai moldvai címér a Wikipédiából

Az évszázadok óta üzőtt tímármesterségen való meggazdagodás – az ügyesebb örmények számára – már Moldvában megtörtént, és a fölös tőkével rendelkező örmények már ott kapcsolódtak a hosszú marhahajtási lánc keleti végéhez. A megtakarított nyereségen Moldva szerte össze lehetett vásárolni a jófajta marhákat, amiket a Kárpátok keleti lejtőin a havasi legelőkön fel lehetett hizlalni, azután Erdélybe áthajtva jó pénzért lehetett értékesíteni. Ez a tevékenység ugyan néha⁸ elvileg „vámköteles” volt, de ezt a hegyekben ki lehetett játszani. A csempészéssel járó kockázatot úgy lehetett csökkenteni, hogy Gyergyóból is, Moldvából is a határ közelében lévő havasi legelőkre hajtották a jószágot. (Említettem a Zakariások legelőit, de nem ők voltak az egyedüliek!⁹) Ha ott fön az erdélyi gulyához „véletlenül” hozzákeveredtek a vámolatlan¹⁰ moldvai marhák, amikkel aztán együtt terelték mindet Gyergyó felé, akkor a jövedelmezőség még kedvezőbb alakult. A módszert később az erdélyi fejedelemség és a magyar királyság közti határ esetében is sikeresen alkalmazták.¹¹ (Ezt az ügyeskedést semmi sem kapcsolja az akkori Zakariásokhoz!)

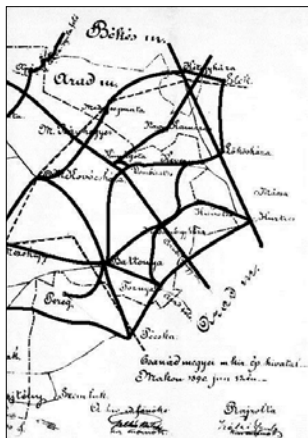
A hatalmas marhacsordák nagy távolságú hajtása nem volt egyszerű ügylet. Fel kellett vásárolni és össze kellett gyűjteni a megfelelő mennyiségű és minőségű jószágot, ismeri kellett azokat a széles útvonalakat, ahol a lakott területek és művelt földek sérelme nélkül – a tulajdonosok engedelmével – végighajthatók voltak ezek a hatalmas gulyák,

mégpedig úgy, hogy a folyókon mindig legyen alkalmas átkelőhely, a hegyeken legyen alkalmas hágó és az útvonal érintse a harmincadhelyeket (hogy legyen papír az illeték lerovásáról!). Mindeközben a jószágokat gondozni kellett, hogy legelésük, itatásuk, sóval való ellátásuk mindvégig biztosítva legyen és 10–15 kilométerenként megfelelő biztonságos pihenőhely várja a jószágot, ahol kiheverhették a fáradalmakat; továbbá gondoskodni kellett arról, hogy végig legyenek olyan megbízható hajtók („hajdúk”), akik ismerik az útvonalat, képesek megvédeni a jószágot a prédálóktól, tudnak tárgyalni az útba eső vidékek nyelvén (és a hatóság embereivel). Ha a kiadásokhoz szükséges pénzt – vámok, harmincadok, fűjogmegváltások stb. –, meg az eladásból származó bevételt a tőzsér maga akarta kezelni, akkor a több hónapos, sokszor több száz kilométeres utat is neki kellett felvállalnia.

Erdély vonzerejét a moldvai örmény kereskedők számára jelentősen megnövelte az 1606-tól vásártartási joggal rendelkező, a határ közelében lévő, gyorsan növekvő piaci forgalmú Gyergyószentmiklós fejlődése. Bár a későbbi „erzsébetvárosi Lukácsok” legrégebbi anyakönyvi említése Gyergyószentmiklósból, az 1700-as évek elejéről származik, de bizonyos, hogy kereskedelmi ügyleteik bonyolítása kapcsán már az 1600-as évek második felében gyakran, többfelé megfordultak Erdélyben.

Több marhahajtó útvonal létezett, Erdélyben, az egyik például hosszan vezetett a Maros mentén a királyi Magyarországba¹². Ezen bevált utak mentén az élelmes örmények pusztákat béreltek, amelyek az év nagy részében a megbízott pusztagondnokokra (a „pusztádszakra”) voltak bízva, így a csordák (és a hajtók) biztonságos pihentetése biztosítva volt. Ezen egykori marhahajtó pihenőhelyek némelyiké-

nek örmény kapcsolatra mai napig emlékezett a neve (például Örménykút, Örményes). A mi Lukácsainkra több helyen történik utalás úgy, mint ilyen puszták bérlői: Lukács Tódor 1747-ben Nagyösz (ma Romániában: Tomnatic) bérelte, Lukács Jakab nagyjából ugyanakkor Kaszaper-pusztát („Kaszapereg”). Különösen érdekes egy 1890-es kézzel rajzolt hivatalos térkép az akkor még ismert emlékezetű marhahajtó-utakról, amelyeken a Lukácsok által valaha lakott szinte valamennyi délvidéki település – Elek, Kétegyháza, Magyarbánhegyes, Mezőkovácsháza, Mezőhegyes, Battonya, Kaszaper, Tornya, Meződombegyháza, Kevermes, Dombiratos, Kunágota – szerepel. Ezek mind a térképen ábrázolt marhahajtó útvonalakon fekszenek és mind az egykori pihentető puszták körül nőttek ki!

Az Arad és Csanád vármegyék határvidékén az 1890 táján még számon tartott egykori marhahajtó útvonalak, amelyek szinte felfűzték az erzsébetvárosi Lukácsok (és sok más, itt nem tárgyalt örmény család) XVIII–XIX. századi délvidéki lakhelyeit (korabeli térkép nyomán). Érdekes, hogy még a mai úthálózat is szinte pontosan e régi utak vonalait követi.

Lukácsaink más ágai a Bánságban béreltek, majd vásároltak földet, azonban a Vizma, Krivobara, Kékes, illetve Bresztovác környéki birtokokról is feljegyezték, hogy eredetileg „marhahajtó örmények bérelték”.

Az úton lévő, vagy a pusztákon legeltetett jószágot könnyű volt a magyarországi származásával keverni (mind genetikailag, az állomány javítására, mind darabra, a csempeszett jószágot „vámmentessé” teendő).

Ugyanakkor az is tény, hogy a Kárpátoktól keletre eső Moldva a legkülönfélébb háborúk terepeként sokszor „huzatos vidék” volt,¹³ ami nem kedvezett a tőkefelhalmozásnak, így Erdély messziről biztonságosabb teretnek látszhatott. Különösen súlyos csapást jelentett a Moldvában élő örmények számára a tatárok 1648-as betörése, ami az Erdélyt ismerőket arra készíthette, hogy a biztonságosabbnak látszó fejedelemségbe húzódjanak. A XVII. században Erdélybe települt Lukácsok a régóta működő nemzetközi marhahajtó-út „széljárta” moldvai, keleti végéről a békésebb Erdélybe költözve a Habsburg birodalomhoz is közelebb kerültek – jobban is, mint gondolták volna! Ugyanis az erdélyi rendek ugyanis már az 1661-es beszercei országgyűlésen kimondták a Portától való elszakadásukat és a Habsburgoknak való behódolást szándékolták! Buda felszabadítása és a török hódoltság felszámolása után az Erdélyi fejedelemség is Habsburg kézre került: 1687 őszén Lotharingiai Károly csapatai Erdélybe vonultak telelni (hogy azután a kiegyezésig ott is maradjanak). I. Apafi Mihály pártolta az örmények betelepülését a fejedelemségbe (1685), de fia, II. Apafi Mihály („megválasztott, de nem regnáló” fejedelem) már csak bécsi házi őrzetéből támogathatta az örmények meggyökeredzését az addigra Habsburg-birtokká vált fejedelemségben. A politikai helyzet változása az örménység számára önmagában nem jelen-

tett volna tragédiát, azonban a császári kormányzatnak olyan szempontjai voltak, amik fokozatosan rontották egyebek között a marhatőzsérek nyereségességét is. Az Erdélybe betelepült és rohamosan növekvő létszámú császári katonaság a maga számára igényelte szinte a teljes marhaállományt,¹⁴ másfelől az osztrák örökös tartományok és a Magyar Királyság határán felállított belső, valamint a birodalom külhatárán felállított külső vámsorompó jelentősen rontotta a távolsági kereskedelem jövedelmezőségét. (A vámilleték egyes tételeknél a korábbi harmincad, azaz 3% helyett 20%-osra növekedett.) Háborús időszakban a hajítás ellehetetlenült, nem csak a megnövekedett kockázatok miatt, hanem a hatósági tilalmak miatt is.¹⁵ Európában kezdtek elterjedni a tejtermelésre kitenyésztett fajták, így a piac felvevő képessége visszaesett. A marha-nagykereskedésre fájdalmas csapást jelentett az 1740-táján egész Erdélyen végigsöprő súlyos marhavész is. A Habsburg kormányzat többször is megkísérelte a marhakereskedelmet állami monopóliummá tenni, ami – ha nem is sikerült nekik –, alapjaiban fenyegette az örmény nagykereskedők életét. A XVIII. század végére az erdélyi örmény marhatőzsérek érzékenyebben felismerte, hogy itt az ideje a marhakereskedésről át térni valami más jövedelemszerzésre! Az erzsébetvárosi Lukácsok kiterjedt családja különböző ágainak a történeteiben háromféle nagyvállalkozói „profilváltási” próbálkozással találkozunk: a postamesterivel, a földbirtokosival és a bányavállalkozóival – nem egyszer kombinálva ezeket egymással.¹⁶ Ezeknek históriája külön-külön is sok érdekességet rejt, ezért róluk majd más-más alkalommal mesélek. . .

Jegyzetek

¹ A tímármesterségbeli jártasság dacára sem lehetett a XVIII. századi erdélyi tímáripár olyan meghatározó sú-

lyú, mint amilyenek vélénék, mert II. Rákóczi Ferenc a felszerelendő kuruc hadsereg számára Isztambulból kényszerült a szükséges 8000 pár szattyán csizmát megrendelni. . .

² A tímárműhelyhez szükséges nagy mennyiségű tiszta vizet csak élővíz mellett, tervszerűen kivitelezett és szabályozott vízgazdálkodással (zsilipekkel) lehetett folyamatosan biztosítani.

³ A külföldi uralkodótól nyert nemesség önmagában ugyanis sem a Magyar Korona országaiban, sem az Erdélyi Fejedelemségben nem jelentett semmit: azt honosítani kellett (volna), a betelepült örmények történetében azonban Erdélyben külföldi nemesítések hazai honosításáról sem tudunk.

⁴ Ez azonban nem az egyetlen lehetőség volt. A Zakariás családról például feljegyezték, hogy az 1700-as évek elején hatalmas havasi legelőket béreltek a Balán körüli hegyekben, ami nem csak a legeltetés díjából hozott hasznot a számukra, hanem a fakitermelésből is. Azt is tudjuk, hogy az erdélyi örmények gyakran bérbetették a pálinkamérsi és „korcsmáltatási” jogot, aminek a jövedelmezőségét nem nehéz belátni. Állítólag a Hora–Kloska féle parasztfelkelés közvetlen kioldó oka az oláh parasztok hagyományos szabad pálinkafőzési jogának és az örmény pálinkamérsők fejedelmüktől nyert egyedárusítási jogának ütközése miatt kirobban és elfajult vita volt. (Az ellentét nem az érintettek hibája volt, hanem szinte bele volt kódolva a feudális privilegiumrendszerbe.)

⁵ Lásd: GYARMATI BÉLA: *Adalékok az örmények bejövetelehez* (Erdélyi Örmény Gyökerek 2013. március)

⁶ Hol Mihail Viteazul moldvai vajda hódoltatta Erdélyt (1599), hol Rákóczi György erdélyi fejedelem Moldvát (1653), és bár e hódoltságok rövid életűek voltak, de a szomszédok és a kétoldalú kapcsolatok tartósak voltak. A későbbi II. Rákóczi Györgyről is feljegyezték, hogy moldvai ismereteit – még magánemberként – az 1640-es években odaítélt marhaügyletek révén is szerezte.

⁷ A családnak már a Botosaniban használt örmény neve (Jézeán = ökrös) is a foglalkozásra – és e foglalkozás fontosságára! – utalt, ami a román nyelvű környezetben Capdebora (cap de beu = ökrőrf) változott, hogy aztán ebből legyen a Gyergyóban letelepedettek Kabdebő családnéve.

⁸ Voltak olyan időszakok, amikor Moldva és Erdély közt vámmentesen lehetett a marhákat áthajtani.

⁹ A bányabérlő Fuggerek a Magyar Királyságban újték nagyban a marhacsempésztést, nem egyszer valóságos csatát vívva az államhatalom képviselőivel.

¹⁰ A Gyergyószentmiklóstól északra eső Piricske-tetőn mostanság kutatják a régészek az egykori harmincadhely épületmaradványait...

¹¹ Ezzel nem vonom kétségbe a kiváló szürkemarhák évszázados magyar tenyésztését és kiviteli sikerüket, csak azt jelzem, hogy ez nem volt annyira kizárólagos nemzeti sajátosságunk, mint ahogy azt a közvélekedés tartja. Marhakereskedő örmény eleink értehetően nem törekedtek az általuk Erdélyből kihajtott marhák netáni moldvai eredetét híresztelni!

¹² Ezek az útvonalak sokhelyütt más (például sószállító) útvonalakkal azonos nyomon futottak. Pár éve érdekes újraelészési kísérletről röppent fel egy hír: „három német, öt osztrák és négy magyar Leader csoport együttműködési megállapodást írt alá az »Európa jelentős kulturális és kereskedelmi útvonala, a marha hajtó út megismertetése« címmel”. Vajha eredményre vezetne!

¹³ SIENKIEWICZ regényei, a *Tűzzel vassal*, és a *Vízözön*

egyaránt az egykor volt lengyel-litván nagyfejedelemségben, részben a minket érdeklő Moldva területén, éppen a szóban forgó korszakban játszódnak, és egyáltalán nem békés vidéket mutatnak!

¹⁴ A kialakuló állandó katonaság nem csak irtatlan mennyiségű húst igényelt, hanem korlátlanul fogyasztotta a marhák bőrét (csizma, nyereg, szj...), szaruját (gombok, lőporszaruk), és csontját (enyv, csontliszt...)

¹⁵ 1771-ben a brassói magyar evangélikus lelkész a szószékről közhírré tette a magas hatóságok rendelkezéseit: „Az Oláh-országokban az hadakozás még durván (= tartván), az idevaló marháknak oda-való behajtások legeltetés vagy teelés végett tilalmaztatik, és ha azokban kárt fogna valaki vallani, annak bonificatiója éppen denegáltatik (= kártérítési igénye elutasítatik)”.

¹⁶ Az erzsébetvárosi Lukácsok közt ugyan a XIX. századtól igen gyakori volt az erdélyi örmény famíliáknál kedvelt gyógyszerészi/patikusi foglalkozás is (közülük több nemzedéken keresztülélően legalább tizenkét patikusról tudunk), ezek azonban inkább egyéni sikerek voltak, és nem sorolhatók a nagyvállalkozói tőkebefektetési próbálkozások közé...

A XX. század bő kétharmadát végigfényképező, a doni fronton haditudósítóként dolgozó, az '56-os eseményeket megörökítő, a Budapestet városvédőként dokumentáló, a Krisztinavárosi Budai Gyermekfotó műterem portréfotósa, a szenvedélyes ország- és természetjáró dr. Szentpétery Tibor munkásságát és életútját bemutató, a Klebelsberg Kultúrkúriában (1028 Budapest, Tempom utca 2-10.) 2013. április 20-án elhangzott emlékülés előadásait folyamatosan közöljük.

Karlócai Miklós

Dr. Szentpétery Tibor: a turista és barát

Az az érzésem, mintha Tibor bácsi ott ülne a hátsó sorokban, s bajsza alatt mosolyogva, szemével huncutul hunyorítva jelezne: el szabad kezdeni.

Tisztelt egybegyűltek, bizonyára nem én vagyok a legalkalmasabb ember arra, hogy Tibor bácsiról megemlékezzék. De Márti engem kért meg, s aki ismeri őt, az tudja, hogy neki nem lehet ellenállni.

Kivételes emberről emlékezünk meg itt ma: jogász, haditudósító, fényképész, városvédő, turista, sportszervező, egyházfi – alig hihető, hogy egyetlen emberről van szó. Meg se próbálnék arra vállalkozni, hogy átfogó képet adjak erről az életműről. Inkább az embert, a szellemét szeretném felidézni, hogy élővé váljék azok számára is, akik nem ismerhették.

Tibor bácsit, mióta az eszemet tudom, ismertem. Mivel szüleim túratársaságába tartozott, sokat túráztunk együtt. Arra azonban, hogy ő volt a társaság alapítója és mozgatója, csak felnőtt fejjel jöttem rá. A kirándulásokon minden a helyén volt: találkozó, útvonal, menetrend, látnivalók. Hogy ez előkészítést, tervezést igényel, s egyáltalán nem magától értetődik, az csak akkor tűnt fel nekem, amikor más, kevésbé jólszervezett társaságokba kerültem. A háttérből irányította a dolgokat. Elmondta, mi a teendő, s a többiek követték. Nem utasított, hanem javaslatot tett: mi lenne ha, nem lenne így jobb, talán megpróbálhatnánk? Pontosan tudta, mi a jó, és mi a megengedhetetlen. Ha a társaságban rossz irányba indult egy beszélgetés, vagy vita bontakozott volna ki, nem beleszólt, hanem bedobott egy új, érdekes témát, melyre nem lehetett nem odafigyelni, s ezzel helyreállt a békesség.

Ez nem valami lagymatag sétatársaság volt: nagy távokat tettek meg, és gyorsan. Ezért nevezték magukat Taplósoknak: úgy mentek, mintha izzó tapló lett volna a fülükben. Például keresztül a Mátrán Siroktól Pásztóig rettentő kánikulában. Amikor a túra végén szembejött egy görögdinnyét áruló paraszt, Tibor bácsi megvette a legnagyobb dinnyét, és a 9 fős társaság pillanatok alatt elfogyasztotta. Éjjeli túra a Prédikálószékre, ott pokrócba burkolózva várni a napfelkeltét. És az első fénysugárnál gyönyörködni a pompás színekben, hallgatni és nézni a bogarak, a madarak, a nagyvadak ébredését. 5 nap a Zemplénben, egy elhagyott ház szénapadlásán töltve az éjszakákat. Ide menve történt 1955-ben az az eset, hogy Pálházára érve arra gondoltak, de jó lenne kisvasúttal utazni a 10 km-re lévő Rostálóig, hogy ne kelljen végigyalogolni a Kemence-patak völgyét. Személyszállítás viszont nem volt ezen a vonalon. Tibor bácsi bemegy a forgalmi irodába:

– Jó napot kívánok. Tudják, vagyunk itt néhányan kirándulók, és Rostálóhoz igyekszünk. Lenne rá valamilyen mód, hogy elvi-gyenek odáig?

– Nem.
– Szívesen várunk egy kicsit, ha indulna egy vonat.

– Nem.
– Meg is hálálnánk, ha felvinnének.
– Szó se lehet róla.
– Hát akkor: jó munkát kívánok!
Alig megy ki a házból, rohan utána egy mozdonyvezető:

– Várjon!
– Mégiscsak van vonat?
– Tudja, az a helyzet, hogy épp itt vannak a városból az ellenőrök. Menjenek csak tovább egy kicsit, jön mindjárt egy mozdony egy kocsi-val, és felviszi magukat.

– Mennyit kérnek ezért?
– Ha 100 Ft nem sok, akkor annyit.
Amíg a vonatra vártak, Tibor bácsi elmesélte az ott lézengő helyi embereknek, hogy mindjárt jön egy különvonat, így az 5 fős túratársasághoz még 15-en csatlakoztak. Ezután fejenként mindössze 5 forintért kényelmesen tudtak utazni.

A túratársaság nem csak túrázásból állt. Volt jelvényük, túranaplót vezettek, és pontozták a túrákat. Egy éjszakai túrán a társaság a csikóvályú Gyopár menedékházba igyekezett, de Tibor bácsi másodmagával a csobánkai Szentkútnál éjszakázott, mert az több pontot ért. Más alkalommal nagy Bakony-túra végén értek Márkóra, s egy kilométer hiányzott a százból. Hogy meglegyen a teljesítmény, még felmentek a dombra a Kálvária-kápolnához és vissza.

Túrázás és teljesítmény összekapcsolása: sokat foglalkozott ezzel a gondolat-tal. Ő szervezte az első magyar tájékoztatósi versenyt. A mai, sebességre összpontosító szemlélettel szemben nála a túrázás lel-

kületének megőrzése is számított, így aki túl gyorsan ért célba, attól is levontak pontokat. Később számtalan tájékoztatósi futóverseny rendezésében vett részt.

Kirándulásokon, társaságban ő volt a mókamester: sosem bántóan, hanem együttérzéssel tudott helyzetekre reagálni. Így állt a politikához is: nem politizált nyíltan, annál szívesebben mesélt politikai tartalmú vicceket:

Három autó ütközik: egy amerikai Buick, egy német Mercedes és egy magyar Trabant. Mindhárom autó körülbelül hasonlóan sérül. Kiszáll az amerikai, nézi az autóját, vakarja a fejét: húha, egy heti fizetésem. Kiszáll a német, nézi az autóját, vakarja a fejét: húha, egy havi fizetésem. Kiszáll a trabantos, nézi az autóját, vakarja a fejét: húha, egy évi fizetésem. Mire a másik kettő: úgy kell annak, aki ilyen drága autóval jár.

Ilyen volt ő mindig, 90 éves koráig megőrzött valamit a gyerekes kópéságból, a találó humorból, a világ vidám szemléléséből. Valószínűleg ezért lett jó fotós: másként, érdekesebben tudta látni a világot, mint a többség.

Nagyon szerette a hegyeket. Nem hegy-mászó volt, hanem túrázó. A túrázás nála a hazaszeretet megnyilvánulási formája. Ennek egyrészt erdélyi örmény gyökerei voltak: Ebesfalván éltek felmenői, akik Apafi rokonságban álltak. Másrészt Erdély visszacsatolása után Csíksomlyóra került katonatisztként, s ez lehetővé tette számára, hogy minden hétvégéjét a hegyekben töltsse. Gyalog, biciklin vagy lóháton ment. Módszeresen rózta a Kárpátok gerincét. Ez nem volt teljesen veszélytelen. Látott olyan lovat, melynek a medve megtépte a hátsó combját. Egyszer egy eszterna felé közeledett, s egész farka kutya támadta meg. Hiába csitították a pásztorok, a kutya nem tágitottak, s az egyik beleharapott Tibor bácsi ülepé-

be. Nagy szerencséjére ott volt az irattárcája, így abba mélyedtek a fogak. A kiszakadt nadrágon kívül nagyobb baj nem történt.

Ismerjük a népmesei motívumot: a győztes a királytól annyi földet kap, amennyit egy nap alatt körbe tud járni. Tibor bácsi ugyanezt tette a Kárpát-medencével, ha nem is egy nap alatt. Hogy mennyire fontos volt számára ez a körbejárás, azt az mutatja, hogy a saját maga által készített emléktábláján ez áll:

DR. SZENTPÉTERY TIBOR
emlékére, aki
ORSOVÁTÓL – DÉVÉNYIG
végigjárta a Kárpátok gerincének
kétezres sziklaösvényeit

A hegyek szeretetét igyekezett továbbadni a következő generációnak. Minket Talpasoknak nevezett. Együtt túráztunk, mesélt nekünk, anekdotázott, esti táborúteknél mulattunk. Úgy éreztük, végig tudnánk énekelni az éjszakát népdalokkal anélkül, hogy ismételnünk kellene. A mi gyerekeink a Tappancsok. Évente egyszer-kétszer most is összejövnünk, s visszük tovább Tibor bácsi szellemében a természet szeretetét, a közöség, a baráti társaság fontosságát.

A vallás, az örménység és az erdélyi gyökerek szorosán összefonódtak benne. Ez adott tartást a nehéz időkben. Élete végéig, még félig mozgásképtelenül is, hacsak tette, elment templomba, és örömmel beszélgetett velünk. Akkor láttam, hogy saját dolgairól, bajairól is kívülről tud beszámolni. Elmesélte, hogyan tudta meg egy barátjától titokban, hogy a boltját államosítani fogják, és erre föl, megelőzendő a problémákat, egy éjszaka alatt önkéntesen felszámolta az üzletet. Beszélt élete nehéz perceiről, családi tragédiákról, saját lába elvesztéséről. Régóta gyengülő lába egy-

szerre üszkösödni kezdett, s anélkül, hogy a helyzetet alaposan végiggondolhatta volna, már a múltban feküdt. A műtét utáni napokban apátiába süllyedt: mi értelme volt az egészsnek, hagyták volna inkább meghalni, fél lábbal nem élet az élet. Aztán bekerült a budakeszi Rehabilitációs Intézetbe. Katasztrofális körülmények, egyetlen WC a folyosó végén az alig mozgóképes betegek tömegének. A mellette lévő ágyon egy 32 éves, 2 gyerekes fiatalember feküdt. Mindkét lábát elvesztette. Ekkor döbbsent rá Tibor bácsi: mi panaszkodnivalója lehet neki a 85 évével és megmaradt lábával? Visszatért az életkedve, s még 5 éven át rendezhetett kiállításokat, rendszerezte hatalmas anyagát.

A munka, az összeszedett munka volt élete alapeleme. Hihetetlen szorgalommal végezte mindazt, amibe belekezdett. A katalógus, ahogy a filmtekerceit nyilvántartotta, megfelel egy mai dupla indexű fájlserverezésnek, melyről ilyen formában nyilván nem volt fogalma, de intuitív módon ráért arra, ami évtizedekkel később a számítástechnikában mint hatékony keresési mód vált általánossá.

Fényképezni, az egy dolog. Utána bevonulni a sötétkamrába, csíkmásolatot készíteni vagy kidolgozni a képeket, az egy másik. Összeállítani egy albumot a képekből, az egy harmadik. Az album alapján összeírt megrendeléseket kinagyítani, az egy negyedik. És mindezt rendszerezve nyilvántartani, az egy ötödik. Tibor bácsi életének alapciklusa volt ez a tevékenység. Volt lehetőségem néhány alkalommal nézni, hogyan dolgozik. Nem volt külön sötétkamrája: a konyhát elsötétítette, ott állította fel a nagytárgépet, s ott hívta elő a képeit.

A fotósnak mindent szabad, mondta. Még a Lánchíd budai hídfőjénél lévő, vörös csillagot ábrázoló virágágyáshoz is be szabad

mennie a rendőr szeme láttára, ha kamera van a kezében.

Családi fotósunk volt, minden évben jött fényképezni minket. Annak idején persze nem voltunk ezért lelkesek, díszbe öltözni, fegyelmelmeztlenül ülni, mindezt mamánk kedvéért, de manapság nézve a fényképeket látjuk, mekkora érték, hogy ezek akkor elkészültek.

Egyik utolsó élménye: felhívta őt egy középkorú nő, hogy ő-e az a Szentpétery Tibor, akinek gyerekfotó üzlete volt a Krisztina körúton. A hölgy Amerikában él: egészen kislány volt, amikor meghaltak a szülei. Ő kikerült Svájcba, majd Amerikába. Azóta se járt Magyarországon. Szüleiről jóformán semmi emléke sincs. Arra viszont emlékszik, hogy egyszer az egész család kivonult fényképezkedni, s valahogy megmaradt benne a Szentpétery név. Nem lehetséges, hogy valahol megvannak az akkor készült képek? Tibor bácsi meghívta magához a hölgyet, s pillanatok alatt előszedte a negyvenes években készült filmtekerceset. A hölgy majdnem elájult örömben: ezek az egyetlen létező fényképek a szüleiről. Tibor bácsi, szokásával ellentétben, neki ajánlódta az egész negatívot, mondván, neki már nem lesz erre szüksége. Olyan meghatótsággal mesélte nekem e történetet, mint ha élete egyik nagy tette lenne. Ez a tekerces sajnos hiányozni fog a létrejövő gyűjteményből, de azt hiszem, ezt nevezhetjük úgy, hogy örömteli hiány.

Utolsó találkozásunkkor rám bízott két gyönyörű, nagyalakú, fényképekkel teli hegyászó könyvet azzal a megbízással, hogy őrizzem, amíg nem találok számukra megítélés szerinti megfelelő helyet. Úgy gondolom, ha létrejön az emlékház a hagyatékok ápolására, e könyveknek méltó helyük lesz ott.

Folytatjuk

Kali Kinga

Kulturális stratégiák: armenizmus és neoarmenizmus

(2., befejező rész.)

A kommunista rezsimek bukása a közép-európai térségben már önmagában is az önnön identitásuk megélése felé fordította az itt élő nemzeteket és nemzeti kisebbségeket egyaránt – és természetesen, mindez nem írható pusztán a kulturális elvágyódás számlájára a térség viszonylagos és hosszú ideig tartó zártsága miatt. Magyarországon a magyar-örmény mivolt újrafogalmazását sürgették a '80-'90-es évek tájkán újonnan érkező örmények migrációs hullámai, akár letelepedés szándékával, akár vendégmunkásként érkeztek – érkezésük, letelepedésük és működésük egyféle emlékeztetés szerepét látta el, amely szükségessé tette az első diaszpóra-csoport, a *magyar-örmények* esetében saját örménységük újradefiniálását. Erre a sürgető szükségére még csak rátevődött az 1993-as kisebbségi törvény, illetve az önkormányzatiság diktálta feltételek; és még inkább ezeknek szövevényes következményei, amelyek külön kutatás tárgyát képezhetik, s amelyek diszkrepanciát okoztak a két diaszpóra-réteg közt. Mindez indirekt módon adott löketet a magyar-örmények identitás-reprodukciós törekvéseinek. Mivel ez a csoport kívülről, újabb betelepődők érkezésével nem újulhatott meg, hiszen már látszólag egészen asszimilálódott a magyarsághoz (nyelvben, habitusában), ezért újra szükség volt egy olyan kulturális stratégiára, amely által a csoport *saját potenciális tagjainak mozgósításával* belülről tud megújulni, különösen a kisebbségi törvény kimondása utáni időkben – és ez a kulturális stratégia az, amit én a 19-20.

század fordulóján végbement *armenizmus* mozgalmának folytatásaként látok, és *neoarmenizmus*nak nevezek.

A magyarországi (és erdélyi) magyar-örmények napjainkban valamiképpen ugyanazt a kulturális ideológiát folytatják, mint amit a 19. század végén az *armenizmus* mozgalma képviselt Erdélyből kiindulva, Magyarországra kiterjesztve; amely az 1880-as-'90-es években hívódott létre Szamosújváron – abban a periódusban, amely a történelemben hagyományosan a „nemzeti ébredések” szakasza.

Milyen társadalmi és történelmi feltételek vezettek akkor az *armenizmus* mozgalmának szükségességéhez, illetve kialakulásához? A fluktuáció, a gazdasági elit kiáramlása az erdélyi örmény közösségek fellazulásához vezetett, következésképpen az asszimiláció ütemét gyorsította meg. A magyar törvény ugyan egy évszázadon át különleges jogállású idegeneként kezelte az örményeket, azonban egyre inkább elmosódott a különállás a kereskedő elemek és a rendek között. Kezdetben nem vásárolhatnak földbirtokot és állami hivatalokat sem tölthetnek be, mint erről már előbb is szóltunk. Az 1776-os jogi integráció után azonban az örmények is rendelkeznek a közhivatal-viselés jogával, ugyanazokkal a jogokkal és kötelezettségekkel, mint a magyarok. Értelemszerűen mindezt győzelemként élik meg, és igyekeznek minél jobb magyarrá lenni. A jogi integráció lehetővé teszi a földbirtokszerzést, ezáltal maga után vonja a területi mobilitást – ekkor lendül fel az alföldi

állattartás. Az örmény családok gazdasági célú térbeli migrációjával párhuzamosan megfigyelhető a társadalmi mobilitás is. Erdélyben a hagyományos örmény foglalkozások – marhakereskedelem, bőrkereskedelem – elveszítik a jelentőségüket, ehelyett az örmények új foglalkozási ágakban próbálnak elhelyezkedni, ami megrendíti a családi tradíciókat, kulturális diszkontinuitást eredményez. A fiatalabb generációk Erdély és Magyarország nagyobb városaiba költöznek. A modernizáció beindítja a 19. század elején a nyelvvesztést: az örmény telepeken elkezdik örmény helyett magyar nyelven vezetni a különböző társulások, céhek jegyzőkönyveit, naplót, sőt az egyháznaplókat is. A szekundér közösségek esetében pedig még gyorsabb a beolvadás, mivel nem rendelkeznek sem örmény katolikus plébániával, sem autonóm közigazgatási szervvel, amely összefogná őket, elősegítvén identitásuk megőrzését. Az elit kereskedő- és tímárcsaládok stratégiája lassacskán példaértékűvé válik: nemességet, birtokokat szereznek, s már az 1840-es években büszkén vállalják *magyarságukat*, sőt magyar neveket vesznek fel. A felemelkedő elemek elhatárolják magukat a közösségtől, és lenézik a szegényebb, magyarul jól nem beszélő örményeket: magyarrá *akarnak* válni, a hagyományörzés háttérbe szorul a társadalmi értékpreferenciák sorában. (Törös Tivadar írásainak zseniális retorikájú szereplője, Áfgánistán Vártán ezt az átváltozást figurázza ki, igen szemléletesen, érdekes elolvasni – emiatt ki is közösítették a századvégi örmény írók. De, az irodalomnál maradva, Bányai Elemér (Zuboly) elbeszéléseiben is szépen nyomon követhető ez a társadalmi átalakulás.)

Ekkor következik be tehát az első hadas az örmények nemzeti identitásában.

Az átalakult társadalmi viszonyok közepette más lett az örmény mivolt értelme. Az örmények válaszút előtt álltak: megtartani etnikai sajátosságaikat a privilégiumokra támaszkodva, társadalmi különállással – vagy társadalmilag felemelkedni és integrálódni az örmény sajátosságok háttérbe szorulásának árán?

A történelem azonban a már ekkor is erőteljes asszimiláció javára döntötte el a kérdést – az 1848, és még inkább az 1867 utáni, modernizációt szorgalmazó adminisztratív átszervezések mind ezt szolgálták. A Bach-korszakban megszüntették az örmény társulatok autonómiáját, Szamosújvár és Erzsébetváros (addig szabad királyi városok) 1870-ben elvesztik privilégiumaikat, 1873-ban végleg szertefoszlik a *Mercantile Forum*, elhal a céhszervezet. Szamosújváron 1850-ben megszűnik a fiúiskola, a leányiskola még hamarabb – az örmény nyelv a magyar iskola tantárgyává válik; Gyergyószentmiklóson 1849-ben tiltják be az osztrák hatóságok az örmény iskolát. 1860-tól az örmény származású gyerekek az első két évben megtanulnak írni-olvasni örményül is, utána magyarul folytatják az iskolát. 1881-től ez a rendszer is megszűnik, és az örmény „iskola” teljesen beolvad a magyarba.

A hétköznapi gyakorlatában addig használt örmény nyelv így fokozatosan „archiválódik”, lassanként átkerül az egzotikumok kategóriájába – a nyelvvesztés rohamossá válik. A vegyes házasságok és az ezekkel járó valláscecsék csak kedveznek az asszimilációnak. A 19. század végére kiteljesedik a foglalkozásváltási folyamat – orvosok, ügyvédek, banktisztviselők kerülnek ki az örmények új generációinak sorából. Ezeknél a *homo novusoknál* a magyarsághoz

mint makrostruktúrához való tartozás fölébe helyeződik az örménységhez mint mikrostruktúrához való tartozásnak – az asszimilálódásból származó identifikációs zavarokkal küszködnek. Ekkor, a századforduló környékén már kettős (plurális) identitásként aposztrofálhatjuk az örmények azonosságadatát: kulturálisan örmény, politikailag magyar. (E kis történeti összefoglalót az *armenizmus* mozgalmanak történeti feltételeiről főként Nagy Pál történésznek a témában írott munkáira alapozom.)

Ilyen történelmi és társadalmi feltételek közepette hívódik létre tehát az első örményidentitás-mentő mozgalom. A Szongott Kristóf alapította, 1887 és 1907 között megjelenő *Armenia magyar-örmény havi szemle*, és a folyóirat köre, a századforduló örmény értelmiségi elitje már az 1880-as évektől létrehozta (és terjeszti) az *armenizmus* kulturális ideológiáját. (Megjegyzendő még itt, hogy az *armenizmus* mozgalma nem az egyetlen értelmiségiek által konstruált kulturális identitás: nagyon hasonlatos ehhez például Franciaországban a szintén a századforduló környékére tehető *okszitán identitásmentés*, amelyet a provanszi írók kezdeményeztek – okszitán nyelven írt almanachokat adtak ki, mely műfaj lehetővé tette, hogy a lehető legszélesebb tömegeket mozgósítsák az értékmentésre.)

Mi motiválta az örmények nemzeti-kultúra-tudatának felerősödését? Az értelmiségi örmények csoportja meg akarta érteni, meg akarta magyarázni ön maga számára és kifelé, a magyarok felé is, az örménységnek a magyar társadalomban elfoglalt helyét. Minden asszimilációs folyamat eljut erre a stációra: az örmények megpróbálták feldolgozni az elmagyarosodást – ez a sajátságos apológia

mondhatni mind a mai napig folytatódik. Egyrészt igazolni akarták az örmény népvilágtörténelmi kivételességét (a kiválasztottság hangsúlyozása mindig defenzív szerepet tölt be egy adott kultúrában), másrészt pedig igyekeztek alátámasztani azt a nézetet, hogy az örmények nélkülözhetetlenek a magyar történelemben.

Ilyen feltételek között kezdett az egykori *Armenia* folyóirat köré csoportosuló magyar-örmény értelmiségi elit örményidentitás-mentő mozgalomba – melynek kiteljesedésére csak még sürgetőbb hatással voltak a Törökországból jövő, az 1894-'96 között az Oszmán Birodalomban lemeszárolt örményekről szóló híradások a századvég magyarországi és erdélyi sajtójában. Véleményem szerint ezek a hírek is felrázóan hatottak a magyar-örménységre: sürgették az örmény mivolt újrafogalmazását. Az *armenizmus* mozgalmanak szükségességét és kulturális ideológiáját Merza Gyula fogalmazta meg legelőször az *Armenia* hasábjain 1895-ben. A kiáltvány lényege: magyar hazafinak lenni, de örmény módon élni. A mozgalom azonban csak a '90-es évektől épült ki: az örmény jellegzetességek megőrzését, a hagyományok ápolását szorgalmazta – arra tanított tehát, hogyan kell jó magyarnak lenni az örménység megőrzése mellett.

Napjainkban Magyarországon körülbelül ugyanaz játszódik le a magyar-örmények körében, mint jó száz évvel ezelőtt, a 19-20. század fordulóján: sajátos vissza-armenizálódási folyamatnak lehetünk tanúi. Kívülről jövő hatásra a magyar-örmény értelmiségi elit újra identitásmentő mozgalomba kezd, pontosabban identitást konstruál (később Erdély magyar-örmény értelmiségi elitjét is bevonva mindebbe); folytatván mintegy az egykori

armenizmus ideológiáját. Mindez hosszú távon nem csupán az erdélyi magyar-örmények identitására hat ki közvetve, erősítve azt, hanem, ezzel szemben, nyilvánvalóan a magyarországi diaszpóra-csoportok közötti konfliktust is kiélezi.

A kisebbségi törvény elfogadása után az első, a magyar-örmény diaszpóra-csoport számára sürgetővé vált az örmény mivolt újrafogalmazása: ugyanúgy meg akarták magyarázni az örmény népek a magyar történelemben elfoglalt kivételes helyét, mint az egykori *armenisták*, ugyanúgy racionalizálták a nyelv elvesztését, ugyanúgy heroikus pozícióban tüntették fel a magyar-örményeket a magyar történelemben. Az immár *neoarmenizmus*nak nevezhető ideológiát a Budapesten 1997 februárjában alakult *Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület* folytatja tevékenységével, valamint lapjával, a havonta megjelenő magyar nyelvű *Erdélyi Örmény Gyökerek Füzetekkel* (szükséges itt megjegyezni, hogy ezzel nagyjából egyidejűleg újraindul Kolozsváron az *Armenia* is, amelynek természetesen nem lehetett már olyan szerepe, mint egykori elődjének). Az örményidentitás-mentő törekvések között elősorolandók a laphoz tartozó *Fővárosi Örmény Klub* kulturális estjei, amelyek főként a kis őshaza, Erdély örménységének kultúrájára fókuszálnak, illetve történelmi eseményekhez kapcsolódó időszakos rendezvényekkel, és egyéb örmény kulturális programokkal emlékeztetik újra és újra származásukra a magyar-örményeket. A megemlékezés minden illetően aktusával a magyar-örmények csoportja az örményeknek a magyar történelemben ágyazottságáról is megemlékezik tehát. A mai magyar-örmények körében szintén jelentős helyet kap az önigazolás mint identitás-reprodukciós tényező

– gondoljunk csak az 1848-as forradalom örmény származású hőseiről való évenkénti megemlékezésre.

Az identitásreprodukció különböző irányai a magyarországi örmény diaszpóra két nagy történeti rétegének könyv- és lapkiadása esetében is határozottan megfigyelhetők. Míg a *keleti örményeknek* nevezett csoport inkább az örmény mondavilág, örmény történelem témái felé fordul, különös hangsúlyt fektetve az 1915-ös örmény genocídiumra és annak irodalmi feldolgozásaira; *Armenia* (régbben *Ararat*) című lapja(i) a nagyvilág örmény híreiről, valamint az örményországi politikáról adnak számot – addig a magyar-örmények csoportja esetében, érthető módon, főként az „erdélyi örmény őshaza” örmény vonatkozásainak feldolgozása gyakoribb az *Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület*, illetve a magyar-örményekhez tartozó keleti kisebbségi önkormányzatok könyvkiadásában. (A témák közül a teljesség igénye nélkül álljon itt néhány: erdélyi örmény gasztronómia, egykori magyar-örmény családok címerei; de közérdekű lapozható DVD-kiadványokat is kiadnak, így például az *Armenia magyar-örmény havi szemle* összes lapszámát is, vagy az *Örmény-Magyar A, B, C Könyvszke (Szamosújvár 1834) Gyakorlati Örmény nyelvtan (Velence, 1876)* című lapozós DVD-t is megjelentetik.)

Nem sorolhatjuk fel itt részletesen a *neoarmenista* törekvések megnyilvánulásait és eredményeit, azonban fontos kiemelni a híveket a templomba hívogató *Zeneagapé* eseményét, amelynek során, az örmény katolikus templomban celebrált vasárnapi mise után, havonta egy alkalommal örmény zenészek, énekművészek szolgálnak kis koncert keretében ze-

nei offrandummal a híveknek, a szeretet-vendégség részeként.

Amit azonban egyik legnagyobb volumenű identitásreprodukciós törekvésnek látok, az az erdélyi örmény temetőket részletesen bemutató monográfiák kiadása. Két ilyen könyv jelent meg, az egyik *Balázs-Bécsi Attila A szamosújvári magyar-örmény katolikus temető monográfiája* című munkája, a másik pedig a *dr. Issekutz Sarolta* által szerkesztett tanulmánykötet, *Örmény halottkultusz és temetkezés. Erzsébetváros és örmény katolikus temetője* címen. E temetőmonográfiák kiadását mintegy a *neoarmenista* törekvések mozgalmi aktusaként is értelmezhetjük: egyszersmind az örmény ősökre való kollektív emlékezésként – a mozgósítás a cél, a figyelemfelkeltés, az örmény múlt felé fordulás az ősökre való emlékezés által, az örmény kegyhelyek tárgyi reminiscenciáinak megmentésére való felkészítés, aktivizálás. E célkitűzés nagy valószínűséggel sikeresen meg is valósult, hiszen már a monográfiák előmunkálatai is valóságos temetőmentő-mozgalmat indítottak el, mind Szamosújváron, mind Erzsébetvárosban, többek között az iskolai tanulók bevonásával. (Szamosújvár esetében például külön ki kell emelnünk a Téka Alapítvány fiataljainak és vezető tanárnőjüknek a temető megmentésére irányuló fáradtságos munkáját.) Mindkét kötet problematikája tehát a területiség, pontosabban a területen kívüliség körül forog. Amennyiben elfogadjuk, hogy a diaszpóra a területen kívüliség utópiája, annyiban e két temetőmonográfiát felfoghatjuk a magyar-örmény közösség visszatérés-mítoszának szimbolikus materializálódásaként, amely természetesen sosem járhat együtt területi revindikációkkal; poétikusabban szólva „kollektív hattyúdalként”.

Az előmunkálataik és kiadásuk által elindult „temetőmentő-mozgalom” olyan kulturális gesztus, amellyel egy mára látszólag immár teljesen asszimilálódott csoport törekszik fenntartani kontinuitását a kollektív emlékezet szintjén – megidézve és feltámasztva ekképpen az ősi múltat.

Hadd zárjunk néhány objektív adattal: a 2001-es magyarországi népszámlálás szerint 1165 fő vallotta magát örménynek, ebből 294 anyanyelvűnek – közülük 213 külföldön született anyanyelvű örmény, a maradék 81 pedig Magyarországon született örmény anyanyelvű; a magukat kimondottan örmény nemzetiségűnek vallók közül azonban a külföldön születettek száma mindössze 366, az anyaországban születettek pedig 141. A 2011-es népszámlálási adatok szerint pedig 3571 fő vallotta magát valamiképpen az örmény nemzetiséghez és kultúrához tartozónak, ebből 3293 vallotta magát *ténylegesen* örmény nemzetiségűnek – melyből 444 személy deklarálta az örmény nyelvet anyanyelvűnek, 496 pedig az örményt nevezte meg a családban, baráti körben használt nyelvként. A 2011-es népszámlálási adatok részemről még feldolgozásra várnak a *neoarmenizmus* témájával kapcsolatosan – ám bizton kijelenthetem már most a tézist, hogy a 2001-es adatokhoz képest *megháromszorozódott* örmény jelenlét az országban jelentős mértékben a *neoarmenista* törekvések következményének tudható be.

(Az előadás elhangzott A kulturális transfer lehetőségei. Örmények Közép- és Kelet-Európában című nemzetközi tudományos konferencián, 2013. április 6-án, az Országos Széchényi Könyvtárban; valamint a Fővárosi Örmény Klub 2013. augusztus 15-i műsorán.)

Retezár Péter

Gopcsa család

Retezár család krónikája (4. rész)

	id. Retezár Gerő Tutsek Florianna	
Retezár Irén Dr. Bogdánffy Lajos	Retezár Cecília Gopcsa Péter	ifj. Retezár Gerő Velits Lujza (nagyzüleim)

Retezár Cecília nagyapám testvére volt és az ő férje Gopcsa Péter. Gopcsa Péter nagyon fiatalon halt meg gyermektelenül, ezért özvegye, ahogy mi nevezük Cecil néni, nagyszüleimmél lakott és a háború alatt velük együtt Tordáról Budapestre menekült. 91 évet élt és édesapám Margit nővérenek a Szent Domonkos utcai lakásában halt meg 1964-ben. Cecil néni mint jószágos öreg néni emlékszem, aki a fűszálnak sem ártott. Az az ember volt, aki se jót, se rosszat nem tett, csak egyszerűen volt.

A Gopcsa családnak legnevezetesebb tagja Cecil néni férjének a testvére, László volt. 1865-ben született Szamosújváron. 1893-ban a millenniumi kiállítás tanügyi csoportjának jegyzője volt és alig néhány évre rá miniszteri tanácsossá léptették elő. A minisztériumban államtitkári beosztásban a tanügyek élén állt. Gopcsa László nem csak

hangoztatta örmény származását, hanem intenzíven foglalkozott örmény ügyekkel. A Pallas Nagylexikonban minden örmény vonatkozású ismertetés az ő tollából származik. „Örmény közmondások” (1888), „Örmény elbeszélések, örmény regék” (1911), „Erzerumi levelek” (1924) címekkel örmény tárgyú munkái jelentek meg. Kezdeményezőként részt vett a Magyar-Örmény Egyesület megalakításában és annak vezetőségi tagja volt. Több ízben tartott felolvasásokat az örmény irodalom köréből és három évtizeden át ismertette a szaklapokban megjelent cikkeiben az örmény népet, annak ősi kultúráját és irodalmát. Az 1925-ben Budapesten megalakult Örmény Katolikus Egyházközségnek első világi elnöke volt és meghatározó módon ragaszkodott ősei vallásához, az örmény-katolikus rítushoz.

Folytatjuk

Kiss Ernő és Prielle Kornélia

Az elhunyt Prielle Kornéliát Somló Sándor, a Nemzeti Színház igazgatója bucsúztatta el. Ez beszédjét így fejezte be: Nagy idők viharában, a világosi fegyverletétel után a honvédseregben harcoló férjeddal orosz fogságban egy táborba kerültél a fogoly főtisztekkel, kiket a magyar Gotgotha felé hurcoltak megdicsőülésük útjára. A lovagok virága, Kiss Ernő tábornok bucsúzásakor kezét nyújtotta feléd s te a viszontlátásig bucsúztál el tőle. „Nem asszonyom, – szólt – mi nem látjuk egymást többé, mi a halálba megyünk. De ígérjen meg egyet, a színésznőhöz szólok, jól jegyezze meg: Nehéz idők várnak a nemzetre, jövője az Önök kezében van. Önöknek, a színészeknek kell őt egy jobb jövő reményére lelkesíteni s fölvidítani. Ígérje ezt meg nekem.” – Megígérem! – szóltál. És ígéretedet beváltottad, kötelességedet teljesítetted. Isten veled! Sz. K. (Armenia, 1906 – eredeti írásmód)

Balogh Anikó

„Azért vagyunk a világon...”

Barangolás Bácskában, Bánságban, Bánátban, Torontálon,
Vajdaságban (2. rész)

2013. augusztus 4-én, vasárnap, kora reggel a Batthyány térről indultunk, miután búcsút vettünk Országházunk égbe szűrődő tornyocskáitól és a Gellért-hegyről szintén fölfelé nyújtózó Szabadság-szobortól.

A következő 8 napon át – hazatérésünkig – autóbuszunk kerekeit 2066 km hosszúságú út koptatta széles síkságokon, hegyeken, völgyeken keresztül.

Előre elkészített, szalagos koszorúcskáink mind elfogytak. Mindegyik méltó helyre került! Athaladva Bácska és a Bánság, Bánát síkságain, érintve Torontál egyes részeit (a többről majd később) – honismereti vezetőinktől, *Szarka Györgytől* és helyi vezetőinktől, *Bácskay (Faragó) Zoltántól* számunkra eddig ismeretlen tényeket és adatokat tudtunk meg a koszorúzások színhelyeiről, az elhunytak személyiségéről, a magyarság fennmaradásáért vívott harcokban vállalt szerepükről és ál-

Szabadka, Raichle-palota

dozattá válásuk körülményeiről. Szembesültünk a délvidéki magyarság drámai sorával, melyről itthon eddig csak hallomásból, vagy hírek olvasása révén szereztünk tudomást, de igazából át nem éreztük azt.

– Az első koszorú nyughelyéhez nyári hőségben, a parkjainak árnyékával, lombos fákkal szegélyezett utcáival hívogató, szépséges, szecessziós épületeivel elbűvölő, békésen pihengető lakóival bennünket is maradásra csábító **Szabadkán** keresztül jutottunk el. Ide-oda kapkodtuk fejünket a hajdan építőjének lakhelyeként, napjainkban étteremként, kávézóként működő Raichle-palotában, más néven Mézeskalács-házban. Minden falán, minden szegletében, még a mellékhelyiségekben is festmények, szobrok, dísz tárgyak, hangszeresek, régi bútorok – képzőművészeti találkozási pontok – vonták magukra figyelmünket.

Nem messze tőle a „Kaptár-ház” kőből faragott, méhkasokat, lépeket, napraforgó

Szabadka egyik 20. század eleji hangulatot őrző belvárosi utcája

virágokat felidéző kapuzatát, fölötté a színes díszítésű erkélyt és ablakokat csodálhattuk.

Kívülről megnéztük a zsolnai kerámiával fedett, magyar szecessziós stílusban épített régi városházát. Az előtte elterülő park közepén a nagy, Kék Szökőkút zsolnai kerámia csempével borított medencéje terpeszkedik, melynek több pontjáról különféle alakzatú vízugarak bugyognak fölfelé. Ez Budapest ajándéka!

A városi gimnázium előtti parkban Kosztolányi Dezső mellszobrának szemébe nézhettünk.

Több nap se lett volna elég, hogy mindent megtekinthessünk. Ide vissza kellene térni – fészkelődött belém a vágyakozás.

Az idilli képekkel éles ellentétben, a naptól kiszikkadt, Zentai-út melletti temető távoli szélén, a hajdani magyar temető felszántott, ma szeméttelnek használt, gazzal benőtt hepehupáin átbukdácsolva találtuk meg az 1944–1945 között, pusztán magyarságuk miatt, válogatás nélkül lemészárolt, dög-kutakba és tömegsírokba dobált 7 000 magyar áldozat emlékművét. Böngészünk a hosszú téglafalon, fekete márványtáblákra vésett neveket, közöttük örményekét, bukovinai székelyekét is. Koszorúkat a fal előtti emelvényen he-

Koszorúzás Szabadkán

Koszorúzás Zentán

verő, törött szárnyú, sebzetten is felkelni szándékozó, hatalmas turulmadár szobrának összekötözött lábaihoz fektettük a Himnusz és a Szózat eléneklése közben.

– A második koszorút **Zentára**, a csata Tisza parton található emlékművére vittük. 1697 szeptemberében a zentai mezőn Savoyai Eugén egyesült serege világtörténelmi jelentőségű vereséget mért II. Musztafa török szultán tekintélyes hadára. E csata következtében Magyarország felszabadult az oszmán rabság alól, és az 1699-ben megkötött Karlócai Béke révén lezárult a törökök közép-európai uralma is.

Tovább haladtunk a Tisza folyásirányában lefelé, a folyó jobboldali partján. A zentai híd alatt kiszálltunk a buszból egy kicsit levegőzni, és a kora-délutáni napfényt élvezni, mielőtt átmertünk volna a hídon **Csóka** felé. A kis település katolikus templomában szép, fehér madeira és arannyal hímzett körmeneti zászlócskákat fényképeztem le.

– Harmadik koszorúnkkal a közeli **Feketető** – Boldog Bogdánffy Szilárd püspök szülőfaluja – templomában tisztelgünk a román kommunista diktatúra áldozata előtt. Út közben meglepődünk a mi – Hortobágyon épült – 9 lyukú hidunk kistestvérének, a csaknem kiszáradt Aracka patakon átívelő 9 nyílású hídnak látványán.

Mivel a délután még javában aranylott, visszatértünk **Zentára**, a Délvidék legmagyarabb városába egy kicsit körülnézni. Központjának több épületén – a Fő téren büszkélkedő, szürke, kupolás városházán, a Fő-utca régi lakóházain, valamint a Tűzoltóság laktanyájának földszintes házikóin a szecesszió jellegzetes díszítőelemei láthatók. Elidőztünk egy kicsit a parkban, a zenepavilon környékén. Néhányan közülünk söröztek, mások kávéztak, ettek. Magam elnyújtózkodtam egy széles padon, bámultam a felhőtlen eget, és élveztem a szökőkútból folyamatosan ismétlődő „táncrend” szerint felszökkenő vízugarak megnyugtató csobogását. Délvidéki „dolce far niente” – édes semmittevés!

Estefelé érkezünk **Tóthfaluba**. A falu büszkesége, a magyar kormány támogatásával 2002-ben épült, Kaszap István papról elnevezett

Koszorúzás Törökbecsén

Az Árpád-kori Aracsi pusztatemplom

kollégium ebédlőjében közös vacsorával vártak ránk. Éjszakára csoportonként más-más porta fogadott be minket. Néhányan a Faragó I. kulcsos-házban tisztálkodtunk, és feküdtünk szép, vetett ágyba. Tücsökzenére aludtunk el.

Augusztus 5-én, hétfőn kakasok kukorékolása ébresztett. Befogadónk asztalánál bőséges „paraszt” reggelit fogyasztottunk el jó étvágygal, mielőtt a busszal tovább indultunk.

Honismereti vezetőinktől újabb történelmi, nemzettudatot erősítő tényeket, történeteket hallottunk arról, miért, hogyan szerzték meg a Délvidék „kövér” 50 koronás földjeit maguk számára a szerbek, elűzve, irgalmatlanul kiirtva a szorgalmas, magyar földművelő családokat.

– Negyedik koszorúnk már **Törökbecsén** Gróf Leiningen Westerburg Károly honvéd tábornok – aradi vértanú – 2009-ben állított szobrának talapzatát díszíti. A koszorúzás követően a békésen folydogáló Tisza partján, egy teraszon csoportképpel örökítettük meg együttlétünket.

Áthaladtunk a Tiszba partjára. Dél tájban – a legnagyobb melegben – traktorok által vontatott, nyitott pótkocsikon elindultunk **Aracsra**, a nevezetes Pusztatemplom megtekintése cél-

jából. A poros úton zötykölődtünk, fejünket, testrészeinket a nap elől nedves ruhával és ernyőkkel takarva, mégsem zúgolódott senki. Bámultuk a végtelennek tűnő bácskai lapályt, az út két oldalán bologató, óriási fejű napraforgókat, a dús kukoricatáblákat, melyek a földek termékenységét mindenél ékebben bizonyították.

Lassan közeledtünk a már messziről látható, s a síkságot uraló úti célunkhoz, amely nem más, mint egy valamikori bencés apátság óriási, vörös téglából épült templomának maradványa. Csonka tornyának, romos falainak hatalmas méretei és ég felé törekvő ívei még így is fenséges látványt nyújtanak, kissé emlékeztetnek a mi számbéki templomunkra.

Körüljártuk és minden oldalról lefényképeztük. Középső kupolájának megmaradt része alatt olyan áhítat vett erőt rajtunk, hogy ismét énekelni kezdtünk, teljes szívből, emlékezve hajdani gazdáira, a török veszedelem elől elmenekült, vagy a pestis járványban elpusztult magyarságra. Várakoztak ránk a traktorok, majd az autóbusz, amellyel tovább utaztunk.

– Ötödik koszorúnkkal **Csurogra** utaztunk. A falu mocsaras, dögtemető, lakatlan végén, ahová az 1944-1945-ös magyar-irtások áldozatait jelöletlen gödrökbe rejtették, s ahol évtizedekig tiltották, büntették

az emlékezést, 2013-ban a szerb kormány – szakadatlan magyar, hazafias nyomásra – emlékművet állíttatott. Itt oldották a harcot hivatalosan, közös emlékezéssel békévé a szerb és a magyar állam képviselői.

Koszorúnkat a többi alá, a keresztfára szegeztük. A megemlékezést követően tovább indultunk.

Érintettük **Óbecsét**, ahol a Bajánál kezdődő, Ferenc-csatorna (a Dunát a Tiszával köti össze) véget ér, és a Tiszába torkollik. 123 km-es hosszán 5 szekrényzilippel hidalja át a két folyó közötti szintkülönbséget. A zsilipeket a híres Eiffel irodájában tervezték, akkoriban az építészet csústechnikáját képviselték. Sajnos, az óbecsei utolsó zsilip napjainkban már csak csodálatra méltó látvány, de használaton kívüli. Bezárt víztükrük évekig a jugoszláv nemzet vízilabda válogatott edzőhelyeként hasznosult. A „szőke” Tisza nagy kanyarulatában sétány, szépen kiépített strand és üdülő terület vonzza a látogatókat.

Késő délután visszaérkezünk **Tóthfaluba**, ahol tisztelgünk a „zenés bácskai traktát” rendeztek a tájházban. Az udvaron egy régi szekér elé befogott, szalmából készült ló figyelt bennünket. Három, fehér alapon színes kalocsai hímvészsel díszített köténykébe és mellénykébe öltözött kislány, tálcájukon házi pálinkával és házi süteménnyel, lankadt

A csurogi emlékmű

Fogadásunk Tóthfaluban

pitével és szíves szóval kínált bennünket. Rögtönzött kirakodó vásár portékáiból válogathattunk a helyben készült kézmunkák, kézműves használati tárgyak közül. Megismerhettük a cirokseprűk készítésének folyamatát, vásárolhattunk kis- és nagy- (akár boszorkány-járgánynak is alkalmas) műremekeket.

A legkisebb leányka mesét mondott, bájosan, cserfesen, hibátlan magyarsággal, nagy tehetséggel. Mindnyájunkat megnévetetett.

A hangulat fokozatosan a közös dalolásig emelkedett. Az előénekes – vendéglátóink egyike – „mellzongorával”, vagyis tangóharmonikával kísérte a népdalokat.

A kellemes délutánt ismét a kollégium éttermében elköltött közös vacsora fejezte be.

Lefényképeztem azokat a serény, barátságos hölgyeket, akik nagyon szép, ízléses, a falu hímmzett címerével és nevével díszített egyen-pólóban szolgálták fel étkeinket.

Lefekvés előtt még sétáltunk egy kicsit, bár a nappali hőség alig enyhült. Kocsma nincs a faluban. A beszélgetésre vágyók a szabadban, tetővel védett, faragott asztalok körül, padokon élvezhették egymás társaságát. Mindenhol a házi pálinka főzésére utaló törköly illat szállongott, s cirpelték a tücskök.

Folytatjuk

Szentpéteri József Ötvös Iparművészeti Stúdió

várjuk szeretettel

Helyszín: a XI. Bp. **Gazdagrét-Csíkihegyek Általános Iskola**
fsz. technika terme. 1118. Bp. Csíki-hegyek u.13-15.

Időpont: 2013. október 7-től hétfőnként **16 órától 18 óráig gyermek** alkotóműhely,
18 órától 20 óráig felnőtt stúdiófoglalkozás.

Részvétel: anyagköltség, támogatásoktól függően változhat.

4000Ft/hó gyermekeknek, **5000Ft/hó** felnőtteknek Testvérkedvezmény!

Lehetőséget nyújtunk az **ötvös** kézműves technikák, mint **ékszerkészítés**, vörösréz és sárgarézlemez **domborítás**, **forrasztás**, **öltözködés-kiegészítők** készítésére, **tűzzománcozás**, **huzaltechnikák**, **kőfoglalás** megismerésére és kipróbálására. Szentpéteri alkotóműhelyünkben igazi **egyedi** alkotások születnek, melyeket kiállítunk **kiállításainkon**, kiegészítik **játszóházaink**, táboraink.

Az elkészített tárgyak a **tanulók tulajdonát** képezik.

Ígény szerint különböző művészeti szakiskolákra **felkészítő tanfolyamot** indítunk.

Mindenkiben ott az alkotó ember, mi ezt igyekszünk felfedezni és kibontakoztatni.

Jelentkezés: **Borosnyay Klára** ötvösművésznél

T.: 06 20 534 1563 borosnyay.klara@szeptepeteri-studio.hu www.szeptepeteri-studio.hu

Fogolykiváltó Boldogasszony búcsú

megtekintették az örmény muzeális gyűjteményt. A búcsú szeretetvendégséggel ért véget.

A Budapesti Örmény Katolikus Lelkészség 2013. szeptember 22-én, vasárnap délután tartotta a Budapest XI. ker., Orlay utca 6. szám alatti templom védőszentjének, Fogolykiváltó Boldogasszonynak a búcsúját. A szentmisén Fülöp Ákos atya, adminisztrátor és Zsigmond Benedek armenológus diakónusként szolgált, közreműködött az Imperatrix ének együttes Srajber Zsolt karnagy vezetésével (képünk). Sokan jöttek el a búcsúra. A szentmise előtt többen

Felhívás

Az Erdélyi Magyarörmények Szövetsége (EMÖSZ) elkezdte az Erdélyben élő és innen elszármazott örmények helyzetének szakszerű feltérképezését és feldolgozását. A felmérés célja az örmény identitás, az érdeklődési körök és igények felkutatása a jövő építése céljából, a történelmi és családfakutatások segítése.

A szokásos papír formában eljuttatott kérdőív mellett (amit szándékunkban van mindenkihez eljuttatni) a felmérést nagyban megkönnyíti az elektronikus változat, amelyet a következő adatlapon lehet elérni:

facebook.com/emosz2013, vagy egyszerűen a saját Facebook oldalon az Erdélyi Magyarörmények Szövetsége-re való rákeresés útján.

Bízunk abban a pozitív hozzáállásban és segítősándékban, amellyel mindenki a maga módján az erdélyi magyar-örménység életének szervezését segíti, és köszönjük, hogy kitölti az adatlapot.

dr. Puskás Attila elnök, EMÖSZ

Egyházi hírlevél

Az örmény katolikus templomban (Bp. XI. ker., Orlay u. 6.) szeptembertől ismét minden vasárnap lesz Szentmise 16.30-kor.

Október 6-án 16-órakor koszorúzással emlékezünk az Aradi Vértanukra és főként a magyar-örmény hős áldozatokra. 16.30-kor örmény nyelvű, énekes ünnepi szentmise lesz az **IMPERATRIX énekegyüttes** részvételével, amelyet **Avedik Hovaneszian** atya, a beyruti pátriárka személyi titkára mutat be.

Örömmel, a szentmiséhez kapcsolva, Avedik atya úgy készül, hogy megkeresztelhesse azokat a gyermekeket, akiket szüleik, vagy nagyszüleik erre felkészítenek és ezt a Lelkészség felé levélben, telefonon vagy e-mailon jelzik. (Cím: 1114 Budapest, Orlay u. 6, Örmény Katolikus Lelkészség, telefon: 06-01-394-5212, email: zakariasa@t-online.hu). A kereszteleés feltétele, hogy a keresztszülő(-k) bérmált katolikus(ok) legyen(ek) és házaspár esetén érvényes házasságban éljenek.

Fülöp Ákos atya

200., azaz a kétszázadik

lapszámot tartja kezében a kedves olvasó! Az Erdélyi Örmény Gyökerek füzetek először 1997 márciusában jelent meg tizenkettő oldalon, a Fővárosi Örmény Klub időszaki kiadványaként. A címlapot már az első számtól díszíti Vákár Tibor okleveles építész mérnök és képzőművész: A gyegyószentmiklósi örmény templom című alkotása. Az első szerkesztőség tagja volt dr. Issekutz Sarolta, dr. Sasvári László, dr. Magyar István Lénárd, Juhos-Kiss János és Fancsali János. A lap első számai még képek nélkül jelentek meg, a szerkesztés nem elektronikus módon történt, a lap fénymásolva és „házi” tűzéssel készült. A füzeteket 2007 júniusától lehetett olvasni az interneten is, majd 2012-ben visszamenőlegesen is felkerült a lap az internetre digitalizált formában.

Az 1997-ben alakult Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület az örmény gyökerek iránti ragaszkodást, az identitás megőrzését kívánja erősíteni az ingyenes kulturális és információs havi lapunkkal. A kezdetektől a füzetek felelős kiadója dr. Issekutz Sarolta, aki az első 25 szám főszerkesztője és készítője is volt. A füzeteket 1999 áprilisától öt évig, 2004 áprilisáig Dávid Csaba, a 87. számtól az Artishus Bt. szerkesztette. 2005 novembertől 2008 januárig a füzetek főszerkesztője Frigyesy Ágnes volt.

Hálás szívvel mondok köszönetet azoknak, akik már nem élhették meg e napot, és azoknak is, akik ma is fáradoznak a füzetek létrehozásán, szépítésén. Köszönöm olvasóinknak, hogy évről évre figyelemmel kísérik a füzetekben megjelenteket és ezzel is szívükön viselik az erdélyi örmény hagyományok ápolását, a kultúra és a hitélet ébrentartását. A 132. számtól már a 70. lapszámot, a jubileumi kétszázadikat nyújtja át az olvasóknak

Béres L. Attila főszerkesztő

Az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület folytatja a **pénzadományok gyűjtését** az erdélyi magyarörmény közösségek részére. Pénzbeli adományok az egyesület bankszámlájára befizethetők.

Bankszámlaszám: Budapest Bank Rt. Királyhágó fiók: 10100792-72594972-00000007

Az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület székhelye: 1015 Budapest, Donáti utca 7/a.

Postacíme: 1251 Budapest, Pf. 70. **Telefon:** 201-1011, **fax/tel.:** 201-2401

Elnök: dr. Issekutz Sarolta

ERDÉLYI ÖRMÉNY GYÖKEREK – füzetek

Az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület havonta megjelenő kiadványa

A kiadványt támogatja:

a Fővárosi Örmény Önkormányzat

(1054 Budapest, Akadémia u. 1. II. emelet 280, telefon: 332-1791)

(félfogadás: hétfőn 16.30–18.30 óráig, fovarosiormeny@gmail.com),

a Budapest Főváros II. ker. Örmény Önkormányzat

Nyilvántartási szám: 2.2.4/78/2002.

Főszerkesztő: **Béres L. Attila**

Felelős kiadó: **dr. Issekutz Sarolta**

Munkatársak: Dr. Sasvári László, dr. Issekutz Sarolta, Bálintné Kovács Júlia (Kolozsvár),

Dr. Puskás Attila (Marosvásárhely)

Szerkesztőség: 1251 Budapest, Pf. 70. Tel.: (1) 201-1011, Fax: (1) 201-2401

Lapzárta: minden hónap harmadik csütörtökét követő hétfő!

Tördelés: Szakmány György

Nyomdai munkák: Pannónia-Print Kft.